

ABSTRAKT: Wyobrażenie króla Jana III jako wielkiego miłośnika ogrodów na trwałe zapisało się w polskiej tradycji i pozostaje wciąż żywe w świadomości wielu Polaków. Źródłem tego fenomenu są opowiadania, legendy i anegdoty opublikowane od XIX do początku XX wieku, przypisujące mu posadzenie niezliczonej liczby drzew, sprowadzenie topól z imperium osmańskiego czy zatrudnienie jeńców tureckich do budowy ogrodów pałacu w Wilanowie. Przekonanie o ich prawdziwości było tak silne, że nawet wybitni historycy, etnografowie, ogrodnicy i botanicy włączali je do wydawanych wówczas publikacji naukowych i encyklopedii. W ten sposób wykreowano swojego rodzaju „mitologię ogrodową” króla Jana III, która do dziś nie doczekała się szerszej analizy ani weryfikacji. Celem podjętych badań studialnych było zebranie i usystematyzowanie najważniejszych motywów w literaturze XIX i początku XX wieku związanych z działalnością króla Jana III na polu ogrodnictwa. Ponadto określono i zweryfikowano źródła mitu Jana III jako króla ogrodnika oraz zidentyfikowano istniejące pomnikowe solitery, grupy drzew i alej na terenie współczesnej Polski, upamiętniające zwycięstwo w bitwie pod Wiedniem lub parę królewską.

SŁOWA KLUCZOWE: Jan III, Maria Kazimiera, Wilanów, Turcja, imperium osmańskie, rośliny, ogród

MATERIAŁY DO BADAŃ NAD OGRODOWYMI MITAMI KRÓLA JANA III OD XIX DO POCZĄTKU XX WIEKU

DOI: 10.5604/01.3001.0054.6991

Jacek Kuśmierski

*Muzeum Pałacu Króla Jana III
w Wilanowie*

Studia Wilanowskie
t. XXX, 2023, s. 247–322
Rocznik, E-ISSN: 2720-0116

ABSTRACT: The image of King John III as a great lover of gardens is permanently enshrined in Polish tradition and is still alive in the consciousness of many Poles. The sources of this phenomenon are stories, legends and anecdotes published throughout the nineteenth and the early twentieth century, crediting him with planting a countless number of trees, bringing poplars from the Ottoman Empire or employing Turkish captives to build the gardens of the Wilanów palace. The belief in their veracity was so strong that even eminent historians, ethnographers, horticulturists and botanists included them in scientific publications and encyclopaedias published at the time. This is how a kind of garden mythology of King John III was created, which to this day has not been analysed or verified in a more detailed way. The aim of the present study was to collect and systematise the most important motifs in the nineteenth- and early twentieth-century literature related to King John III's gardening activities. In addition, the sources of the myth of John III as the gardener king were identified and verified, and existing monumental solitaires, groups of trees and avenues in contemporary Poland commemorating the victory at the Battle of Vienna or the royal couple were identified.

KEYWORDS: John III, Marie Casimire, Wilanów, Turkey, Ottoman Empire, plants, garden

1. Wstęp

Król Jan III zapisał się w polskiej tradycji jako jeden z największych miłośników ogrodów i drzew spośród wszystkich monarchów panujących w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Już podczas młodzieńczego *grand tour* w latach 1646–1648 z bratem Markiem zwiedził liczne znakomite założenia ogrodowe Europy¹. W księstwach niemieckich były to m.in. Lustgarten przy pałacu letnim książąt Brunszwiku w Schloss Hessen oraz rezydencja arcybiskupów Bremy Schloss Bremervörde z ogrodem ozdobnym i warzywnym. W Niderlandach podziwiał przede wszystkim zieleń miejską Utrechtu, Rotterdamu, Delftu i Hagi, ale również książęce ogrody pałacowe, utrzymane w tym czasie w stylu renesansu francuskiego. Należały do nich Huis ten Bosch, wiejska posiadłość książąt z dynastii orańskiej w Huis ter Nieuwburg, Huis Honselaarsdijk oraz główna rezydencja książąt Brabancji Paleis op de Coudeberg. W Lejdzie odwiedził słynny ogród botaniczny z bogatą kolekcją roślin i naturaliów. We Francji oglądał okazałe założenia paryskich pałaców królewskich: Palais du Louvre, Palais des Tuileries, Palais du Luxembourg oraz Palais-Royale. W relacji opiekuna młodych podróżników Sebastiana Gawareckiego wymienione zostały również imponujące ogrody tarasowe Château de Saint-Germain-en-Laye, zaprojektowane przez znakomitych architektów Etienne’a Duperaca i Claude’a Molleta, oraz Château de Saint-Cloud – pałac arcybiskupa Paryża z ogrodami i fontannami florenckiego inżyniera Tommasa Franciniego. Jan i Marek Sobiescy dotarli również do najstarszego francuskiego ogrodu botanicznego Jardin du Roy w Montpellier, założonego przez Pierre’a Richera de Bellevala w 1593 roku. W Anglii odwiedzili ogrody i zwierzyńce londyńskiego Whitehall Palace i Hampton Court.

Doświadczenia z podróży z pewnością miały wpływ na późniejsze decyzje króla Jana III przy kształtowaniu ogrodów we własnych rezydencjach, które oscyływały między francuskimi a holenderskimi wzorcami². Można to dostrzec najpełniej w Żółkwi i Wilanowie. Szczególną troską otaczał również Jaworów, Podhorce, Olesko, Złoczów i budowane u schyłku jego życia Kukizowo³. Odbudował i przywrócił do świetności królewski pałac letni w podkrakowskim Łobzowie⁴. Dbał o utrzymanie swoich ogrodów

1 S. Gawarecki, *Diariusz drogi. Podróż Jana i Marka Sobieskich po Europie 1646–1648*, oprac. M. Kunicki-Goldfinger, Warszawa 2013, s. 94–247.

2 K. Targosz, *Jana Sobieskiego nauki i peregrynacje*, Wrocław 1985, s. 53; *Dzieje architektury w Polsce*, red. J. Marcinek, Kraków 2003, s. 163–164.

3 *Dzieje architektury w Polsce...*, s. 163–164; M. Ujma, *Latyfundium Jana Sobieskiego 1652–1696*, Opole 2005, s. 39–55; *eadem*, *Polityczna i kulturalna rola rezydencji Jana III Sobieskiego*, „Dobrzyckie Studia Ziemiańskie”, 2010, z. 1, s. 162–177.

4 M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Wrocław 2021, s. 264; J. Bogdanowski, *Ogród w Łobzowie na tle krakowskich ogrodów królewskich*, w: *Królewskie ogrody w Polsce. Materiały sesji naukowej, Warszawa, 10–11 maja 2001*, red. M. Szafrńska, Warszawa 2001, s. 35–59.

oraz chętnie z nich korzystał do odpoczynku, rekreacji i podejmowania gości, o czym świadczą liczne wzmianki w listach i pamiętnikach jego czasów⁵. Podczas budowy letniej rezydencji w Wilanowie był głównym decydem w sprawach dotyczących urządzenia całego założenia, od ogólnych koncepcji przygotowanych przez Augustyna Locciego po wybór detali, takich jak rzeźby i wazy⁶. Opis pióra biskupa Pawła Sapięhy z 1694 roku świadczy o dość dużej różnorodności gatunkowej królewskich ogrodów⁷. W ozdobnych kwaterach włoskich uprawiano lilie bulwkowate (*Lilium bulbiferum* L.) o czerwonych kwiatach oraz róże (*Rosa* L.), a pozostałą przestrzeń ozdabiały rośliny egzotyczne: cedr libański (*Cedrus libani* A. Rich), figowiec pospolity (*Ficus carica* L.), migdałowiec pospolity (*Prunus dulcis* [Mill.] D.A. Webb) oraz morwy białe (*Morus alba* L.) lub czarne (*Morus nigra* L.). We wnętrzu pomarańczarni położonej na południe od pałacu przechowywano cytryny (*Citrus medica* L.), cytryny (*Citrus × limon* [L.] Osbeck) i pomarańcze (*Citrus* sp.). Na grządkach ogrodu użytkowego hodowano melony (*Cucumis melo* L.) i karczochy zwyczajne (*Cynara cardunculus* L.) oraz liczne gatunki drzew i krzewów owocowych, takich jak: grusza pospolita (*Pyrus communis* L.), jabłoń domowa (*Malus domestica* Borkh.), wiśnia pospolita (*Prunus cerasus* L.), śliwa domowa (*Prunus domestica* L.) lub węgierska (*Prunus domestica* L. subsp. *oeconomica* var. *pruneliana*), winorośl właściwa (*Vitis vinifera* L.), brzoskwinia zwyczajna (*Prunus persica* [L.] Batsch) czy morela pospolita (*Prunus armeniaca* L.)⁸.

Zainteresowania ogrodnicze króla Jana III znalazły odzwierciedlenie również w jego bibliotece w Żółkwi. W zachowanym częściowo katalogu jest wiele dzieł z zakresu rolnictwa i prowadzenia gospodarstwa, ogrodnictwa oraz botaniki⁹. Do pierwszej grupy zaliczyć można prace włoskiego

5 K. Targosz, *Jan III Sobieski mecenasem nauk i uczonych*, Warszawa 2012, s. 344; J.C. Faggioli, *Dziariusz podróży do Polski wyjęty z pamiętników Jana Chrzyciela Faggioli 1690–1691*, wyd. W. Kulczycki, „Czas. Dodatek Miesięczny”, t. 11, 1858, z. 2, s. 287.

6 A. Czołowski, *Urządzenie pałacu wilanowskiego za Jana III*, Lwów 1937, s. 7; J. Starzyński, *Wilanów. Dzieje budowy pałacu za Jana III*, Warszawa 1976, s. 87–108; M. Wardzyński, *Holenderskie i flamandzkie importy rzeźbiarskie dla króla Jana III w Wilanowie (1679–1696). Mechanizmy zamówień – artyści i dzieła – wzory*, w: *Jan III Sobieski. Historia. Dziedzictwo. Pamięć. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej „Jan III Sobieski-polski bohater narodowy i zwycięzca spod Wiednia. Historia. Pamięć. Dziedzictwo” (Wiedeń, 19–20 września 2017)*, red. B. Dybaś, A. Ziemlewska, Warszawa 2021, s. 115–140.

7 Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, dz. 2.2, sygn. 60, Sapięhy Pawła. Rękopis spraw krajowych i domowych z lat 1694–1703, k. 125–128.

8 J. Kuśmierski, *Kolekcja cytrusów króla Jana III*, https://www.wilanow-palac.pl/kolekcja_cytrusow_krola_jana_iii.html (dostęp: 15 I 2023); *idem*, *Opis ogrodu wilanowskiego biskupa Pawła Sapięhy z 1694 r.*, https://www.wilanow-palac.pl/opis_ogrodu_wilanowskiego_biskupa_pawla_sapiehy_z_1694_roku.html (dostęp: 15 I 2023).

9 I. Komasa, *Jan III Sobieski – miłośnik ksiąg*, Wrocław 1982, s. 111–114, 170–180; S. Flanczewska, *Zainteresowania intelektualne i bibliofilskie króla Jana III Sobieskiego*,

przyrodnika Pietra de Crescenziego, holenderskiego prawnika Willema Goesa oraz francuskiego agronoma Oliviera de Serresa¹⁰. Ważną pozycją była również *Oekonomika ziemiańska generalna* Jakuba Kazimierza Haura – kompendium wiedzy rolniczej dedykowane królowi Janowi III¹¹. Wśród dzieł ogrodniczych wymieniono francuskojęzyczne traktaty Nicolasa de Bonnefonsa, Abbégo Gobelina i Claude’a Molleta, głównego ogrodnika trzech królów Francji¹². W dziedzinie botaniki wyróżnić można prace włoskiego przyrodnika Ulissesa Aldrovandiego, gdańskiego botanika Jakuba Breynego oraz polsko-szkockiego przyrodznawcy Johna Jonstona¹³. W bibliotece króla Jana III znalazł się nawet przewodnik po Wersalu Jeana-François Féliębena des Avaux¹⁴.

Ważną częścią wyobrażenia o ogrodniczych pasjach króla Jana III są ludowe tradycje oraz opowiadania, legendy, podania i anegdoty, w których przypisano mu m.in. posadzenie niezliczonej liczby drzew, sprowadzenie topól z imperium osmańskiego czy nawet zatrudnienie jeńców tureckich do budowy ogrodów pałacu w Wilanowie¹⁵. Z reguły były one przekazywane ustnie z pokolenia na pokolenie i prezentowały często subiektywną interpretację historii, bez zachowania chronologii i porządku wątków. Ich treść ulegała również przeobrażeniom w zależności od regionu kraju, aktualnej sytuacji politycznej lub poziomu świadomości historycznej. Duża część z nich została utrwalona w XIX i na początku XX wieku dzięki licznym dziełom powieściopisarzy i poetów, ale również naukowym publikacjom wybitnych historyków,

„Biuletyn Biblioteki UMCS”, t. 30/31, 1982/1983 (1985), s. 7–44; K. Targosz, *Jan III Sobieski...*, s. 363–374.

- 10 P. de Crescenzi, *Opus ruralium commodorum libri X*, Basel 1548; O. de Serres, *Le théâtre d'agriculture et ménage des champs*, Paris 1600; W. Goesius, *Rei agrariae Auctores legesque variae*, Amsterdam 1674.
- 11 J.K. Haur, *Oekonomika ziemiańska generalna*, Kraków 1675.
- 12 N. de Bonnefons, *Le jardinier françois, qui enseigne à cultiver les arbres et herbes potagères: avec la manière de conserver les fruits et faire toutes sortes de confitures ... et massepans*, Paris 1654; A. Gobelin, *Le jardinier royal, qui enseigne la maniere de planter, cultivar, & dresser toutes sortes d'arbres*, Paris 1661; C. Mollet, *Théâtre des plans et jardinages*, Paris 1652.
- 13 U. Aldrovandi, *Dendrologiae natvralis scilicet arborvm historiae libri dvo*, Bolonia 1668; J. Breynne, *Jacobi Breynii Gedanensis Exoticarum aliarumque Minus Cognitarum Plantarum Centuria Prima cum Figuris Æneis Summo studio elaboratis*, Gdańsk 1678; J. Jonston, *Dendrographias sive historiae naturalis de arboribus et fructibus tam nostri, quam peregrini orbis libri decem figuris aeneis adornati*, Frankfurt am Main 1662.
- 14 J.-F. Féliébien des Avaux, *Description sommaire de Versailles ancienne et nouvelle*, Paris 1683.
- 15 J. Śliziński, *Jan III Sobieski i odsiecz wiedeńska w folklorze narodów słowiańskich*, „Literatura Ludowa. Dwumiesięcznik Naukowo-Literacki”, t. 20, 1976, nr 4–5, s. 43–55; *idem*, *Jan III Sobieski w literaturze narodów Europy*, Warszawa 1979, s. 171; J. Hajduk-Nijakowska, *Nie wszystko bajka. Polskie ludowe podania historyczne*, Warszawa 1986, s. 15, 29; D. Walawender-Musz, Ł. Frączek, *Wokół drzewa Króla JMci. Sobieski na lonie przyrody*, „Studia Wilanowskie”, t. 21, 2014, s. 117–132.

etnografów, ogrodników i botaników. Wykreowały one swoistą „mitologię ogrodową” króla Jana III, która nie była dotychczas szerzej studiowana. Celem głównym artykułu jest zebranie i usystematyzowanie najważniejszych motywów w literaturze XIX i początku XX wieku związanych z działalnością króla Jana III na polu ogrodnictwa. Do szczegółowych zagadnień badawczych należało również określenie i weryfikacja źródeł mitu Jana III jako króla ogrodnika oraz identyfikacja istniejących pomnikowych obiektów przyrodniczych (soliterów, grup drzew i alej) na terenie współczesnej Polski, upamiętniających zwycięstwo w bitwie pod Wiedniem lub parę królewską. Szczególną uwagę poświęcono wątkom dotyczącym ogrodów wilanowskich, tzn. historycznej kolekcji roślin oranżeryjnych oraz historii udziału jeńców tureckich przy budowie rezydencji.

2. Materiały i metody

W badaniach uwzględniono część studialną zrealizowaną w ramach kwerendy archiwalnej i bibliotecznej prowadzonej w latach 2017–2023. Przegląd literatury z dziedziny historii, etnologii, botaniki, językoznawstwa i sztuki XIX i początku XX wieku objął zbiory biblioteki Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Biblioteki Narodowej oraz Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. Informacje taksonomiczne pozyskano z internetowych międzynarodowych indeksów botanicznych: Międzynarodowy Indeks Nazw Roślin IPNI (ang. *International Plant Names Index*)¹⁶, Rośliny Świata Online Królewskich Ogrodów Botanicznych w Kew (ang. *Plants of the World Online, the Royal Botanic Gardens, Kew*)¹⁷ oraz Światowa Sieć Informacji o Biodroźnorodności GBIF (ang. *Global Biodiversity Information Facility*)¹⁸. Charakterystykę pomników przyrody wymienionych w Aneksie 1 opracowano na podstawie danych z Geoserwisu Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska¹⁹ oraz Centralnego Rejestru Form Ochrony Przyrody²⁰. Uzupełniono je o zestawienie dodatkowych informacji dotyczących lokalizacji, otoczenia lub opowieści odnoszących się do postaci króla Jana III i królowej Marii Kazimiery, które zebrano ze źródeł archiwalnych, drukowanych i opracowań.

16 International Plant Names Index (IPNI), <https://www.ipni.org/> (dostęp: 15 I 2023).

17 Plants of the World Online (POWO), <http://plantsoftheworldonline.org/> (dostęp: 15 I 2023).

18 Global Biodiversity Information Facility (GBIF), <https://www.gbif.org/> (dostęp: 15 I 2023).

19 Geoserwis Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska, <https://geoserwis.gdos.gov.pl/mapy/> (dostęp: 15 I 2023).

20 Centralny Rejestr Form Ochrony Przyrody, <https://crfop.gdos.gov.pl/CRFOP/#> (dostęp: 15 I 2023).

3. Wyniki

3.1. Jan III jako król ogrodnik

Miano ogrodnika przyłgnęło do króla Jana III przede wszystkim dzięki jego licznym rezydencjom, które przetrwały w stosunkowo dobrym stanie do XIX wieku. Do najczęściej wymienianych należały Jaworów, Podhorce, Wilanów i Żółkiew. To one stały się punktem odniesienia dla legend i opowieści na temat zamiłowań monarchy do ogrodów. Eustachy Antoni Iwanowski był jednym z pierwszych historyków przypisujących ogrodnictwu rangę „sztuki królewskiej”, a Janowi III miano króla ogrodnika:

[...] Ogrody zwaćby można u nas sztuką królewską. Znakomitsze ogrody krajowe wprowadzili królowie. [...] Po szeregu królów cudzoziemców Piast nowy, Jan III po zwycięztwach, laurem okryty, sam ogród układał, w nim z własnego natchnienia pracował. Gdy Pierwszy Piast [Kazimierz Wielki] był królem i razem pszczelnikiem. Ten Piast, nowy król i wódz wielki, był ogrodnikiem²¹.

Według historyka to właśnie ogrody pałacu w Wilanowie należały do tych, które rozpropagowały w Polsce styl francuski. W podobny sposób monarchę opisał pisarz Lucjan Siemieński w swojej pracy o ogrodach. Według niego „król ziemianin” ozdobił wszystkie swoje majątki przepięknymi alejami z kasztanowców i lip, a w okolicznych wsiach kwitł handel owocami śliwek i orzechami włoskimi. Ogród wilanowski miał z kolei pobudzić zamiłowanie do ogrodnictwa w Polsce²². Pedagog Lucjan Tatomir w swojej pracy o miejscach związanych z królem Janem III wydanej z okazji 200. rocznicy odsieczy wiedeńskiej podkreślał, że monarcha był wielkim miłośnikiem ogrodnictwa, kwiatów, rzadkich krzewów i drzew, które sprowadzał często z zagranicy. Osobiście miał zakładać ogrody i sadzić aleje w swoich majątkach w Jaworowie, Olesku i Żółkwi, a jego pasja na trwałe zapisała się w „pamięci ludu”²³.

Dziewiętnastowieczne przekonanie o zamiłowaniu monarchy do ogrodów *à la française* było tak powszechne i głęboko zakorzenione, że często kreowano historie, które nie miały żadnego pokrycia w faktach czy chronologii historycznej. Edmund Jankowski w swoich dziejach ogrodnictwa napisał, że młody Jan Sobieski był muszkietierem Króla Słońce, a podczas swojej wizyty we Francji mógł mieć „dosyć sposobności” do spotkania z samym André Le Nôtre’em oraz zapoznania się z jego ogrodami. Mógł również odwiedzić słynny warzywnik Potager du Roi

21 E.A. Iwanowski, *O ogrodach w Polsce*, Poznań 1860, s. 313.

22 H.L. Siemieński, *Dziela Lucjana Siemieńskiego. Portrety literackie*, t. 3, Warszawa 1881, s. 96–152.

23 L. Tatomir, *Ślady króla Jana III w kraju naszym. 106 miejscowości w Galicyi, zostających w związku z żywotem dziejowym i domowym Jana Sobieskiego*, Lwów 1883, s. 4, 13, 19, 20, 26, 45, 47–48.

il. 1

Victor Angerer, *Sobieski sadzący drzewa w Wilanowie*, heliografiura obrazu Wojciecha Gersona, 1884; Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Rzeszowie

założony przez Jeana-Baptiste'a de La Quintinie'a, dyrektora królewskich ogrodów²⁴. Architekt Kazimierz Kleczkowski z kolei uznawał swobodną kompozycję ogrodów wilanowskich za wyraz prostolinijnego charakteru monarchy, będącego w opozycji do zgeometryzowanego stylu francuskiego utożsamianego z Ludwikiem XIV:

Rozmaitość flory i jej ogrodniczego układu sprawia, że park wilanowski ma trwalsze piękno, niż geometryczne dzieła architekta Le Nôtre'a: ogród w Wersalu i Tuilleryach [Jardin des Tuileries w Paryżu]. Bezwzględna symetria ogrodów francuskich, w których sztywne linie proste i od cyrkla zatoczone półkola, drzewa w kształcie stożków, naprzemian osadzone jak pola w szachownicy, są odpowiednią dekoracją do dumnej, despotycznej, i bezwzględnej roli Ludwika XIV, cech wprost przeciwnych charakterowi Jana III. Naturalne, swobodnie rozwijające się drzewa, ręką króla sadzone, są jakby symbolami jego dobrodusznosci i prostoty obejścia; sztuczne, manierowane kształty flory i architektury wilanowskiego pałacu stanowią jakby orszak kapryśnego humoru królowej Marysienki²⁵.

24 E. Jankowski, *Dzieje ogrodnictwa w Polsce w zarysie*, Warszawa 1923, s. 53; M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej...*, s. 264. Jedyna udokumentowana podróż przyszłego króla Jana Sobieskiego do Francji odbyła się w latach 1646–1647, gdy André Le Nôtre dopiero rozpoczynał swoją karierę na dworze Ludwika XIV. Potager du Roi został założony przez Jeana-Baptiste'a de La Quintinie'a dopiero w latach 1678–1683.

25 K. Kleczkowski, *Estetyka Wilanowa. Ogród i pałac w Wilanowie*, „Ateneum. Pismo Naukowe i Literackie”, t. 69, 1893, z. 1, s. 574–580.

ŻÓŁKIEW. Aleja modrzewiowa na »Haraju« sadzona przez króla Jana III.

il. 2

Aleja modrzewiowa na górę Haraj w Żółkwi posadzona przez króla Jana III, 1930–1939; Biblioteka Narodowa

Inny historyk ogrodów, Józef Drège, twierdził, że król Jan III razem z małżonką własnoręcznie ozdabiał grootę pod tarasem górnym minerałami i muszlami²⁶. Postać króla ogrodnika stała się również motywem jednego z obrazów Wojciecha Gersona z 1868 roku, przedstawiającego Sobieskiego sadzącego drzewa w Wilanowie (il. 1)²⁷.

3.2. Drzewa Sobieskiego

Mit króla ogrodnika uzupełniała osobna grupa historii związanych z drzewami rosnącymi w rezydencjach Sobieskiego, posadzonych na trasie przemarszu wojsk polskich zmierzających na odsiecz Wiednia albo na pamiątkę tamtejszego wielkiego zwycięstwa. Na ich historyczną wartość zwrócono uwagę już pod koniec XVIII wieku. Polski poeta Franciszek Karpiński w swojej mowie na cześć władcy napisał:

Jeszcze chodzimy pomiędzy też same ściany, jeszcze prawie nie zatarły się ślady nóg wielkiego Sobieskiego, i po drogach naszych stoją drzewa czasów jego rówiecniki! Wszystko na nas zdaje się wołać, i wszystko nas napomina²⁸.

Na drzewa Sobieskiego wybierano przede wszystkim wiekowe, znacznych rozmiarów drzewa gatunków rodzimych, takich jak dąb szypułkowy (*Quercus robur* L.), lipa drobnolistna (*Tilia cordata* Mill.) i topola czarna (*Populus nigra* L.), nazywana popularnie topolą nadwiślańską. Takie pamiątkowe drzewa wzmiankowano już w XIX wieku w opisach ogrodów pałacu w Wilanowie, zamku hetmana Stanisława Jabłonowskiego w Mariampolu oraz pałacu królowej Marii Kazimiery w Wysocku²⁹. Na jednym z tarasów zamku w Podhorcach miał rosnąć orzech włoski (*Juglans regia* L.) posadzony

26 J. Drège, *Ogrody w Polsce*, w: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, Seria 2, t. 3–4: *Nike–Oko*, Warszawa 1904, s. 906–958.

27 Obraz olejny na płótnie o wym. 58,0 x 46,0 cm był częścią zespołu czterech kompozycji. Po ich wystawieniu w Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu Wojciech Gerson otrzymał tytuł akademika. Następnie zaprezentowano go na Wystawie Powszechnej w Wiedniu w 1873 roku. Obraz nabył warszawski kolekcjoner Feliks Jan Gebethner, a od 1929 roku należał do krakowskiej kolekcji hrabiny Teresy Łubieńskiej. Dzieło powstało na podstawie akwareli namalowanej przez Wojciecha Gersona w 1858 roku, będącej niegdyś własnością klasztoru reformatów w Krakowie. Oba dzieła zaginęły podczas II wojny światowej, za: *Wojciech Gerson, 1831–1901. Katalog wystawy monograficznej*, red. J. Zielińska, Warszawa 1978, s. 76, 141.

28 F. Karpiński, *Mowa na pochwałę Jana Sobieskiego, króla polskiego, z okoliczności obchodu setnego roku zwycięstwa jego pod Wiedniem, do młodzieży szkolnej*, w: *idem, Dzieła*, Warszawa 1830, s. 303 (wyd. pierwsze: *Zabawki wierszem i prozą*, t. 4, Warszawa 1783, wyd. następne w zbiorze: *Mowy wybrane*, t. 2, Wilno 1784).

29 S. Jaszowski, *Wyimki z historii drzew*, „Rozmaitości. Pismo dodatkowe do Gazety Lwowskiej”, nr 47, 23 XI 1827, s. 389–391; H. Skimborowicz, W. Gerson, *Willanów: album. Zbiór widoków i pamiątek oraz kopje z obrazów Galeryi Willanowskiej*, Warszawa 1877, s. 89; L.H. Siemieński, *Dzieła Lucyana Siemieńskiego. Varia z literatury, historii, archeologii i przyrody*, t. 1, Warszawa 1881, s. 118; S. Tarnowski, *Wspomnienie o Janie III Sobieskim, królu polskim. Na pamiątkę obchodu dwóchsetnej rocznicy zwycięstwa Jana Sobieskiego nad Turkami pod Wiedniem*, Kraków 1883, s. 43, 68, 79.

WILANÓW. TOPOLA KRÓLA JANA III

il. 3

Wilanów. Topola króla Jana III, pocz. XX w.; Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie

przez króla Jana III podczas wizyty u syna Jakuba w 1687 roku³⁰, a w Żółkwi znajdowała się aleja z modrzewi europejskich (*Larix decidua* Mill.) prowadząca na górę Haraj (il. 2). Szczególną uwagę przyciągały jednak wiekowe topole i lipy rosnące w ogrodach pałacu w Wilanowie. Układano o nich wierszyki i opowiadania³¹, a także opisywano w przewodnikach turystycznych i pamiętnikach jako niezwykle osobliwości przyrodnicze³². Pod monumentalnymi topolami wilanowskimi robiono sobie pamiątkowe zdjęcia (il. 3), a dzieci stały w kręgu wokół ich szerokich pni, trzymając się za ręce³³.

30 J. Drège, *Ogrody w Polsce...*

31 *Topola Króla Jana Sobieskiego*, „Przyjaciel Domowy. Pismo Zbiorowe dla Gospodarzy”, nr 34, 1865, s. 134; J. Grajner, *Topola. Z poematu „Nasze drzewa”*, „Przyjaciel Dzieci”, R. 41, 9/22 VI 1901, nr 25, s. 890; W. Karoli, *Kraj w pieśni. XXXVII. Warszawa*, „Przyjaciel Dzieci”, R. 43, 11/24 X 1903, nr 43, s. 679; „Kurjer Warszawski”, 26 VIII 1909, nr 235, s. 3.

32 M. Orłowicz, *Krótki ilustrowany przewodnik po Warszawie: z 96 ilustracjami w tekście, planem miasta i mapą okolicy*, Warszawa 1922, s. 170; A.W. Englert, J. Kadon-Bandrowski, *Jesteśmy w Warszawie. Przewodnik literacki po stolicy*, Warszawa 1938, s. 79; W. Berent, *Zmierzch wodzów. Opowieści biograficzne*, Warszawa 1939, s. 114; J. Galewski, L.B. Grzeniewski, *Warszawa zapamiętana. Ostatnie lata XIX stulecia*, Warszawa 1961, s. 84; R. Bartny, *Zgoda na gniew. Wybór opowiadań*, Warszawa 1974, s. 94; G. z Güntherów Puzynina, *W Wilnie i w dworach litewskich. Pamiętnik z lat 1815–1843*, oprac. A. Czartkowski, H. Mościcki, Kraków 1990, s. 81.

33 K. Burke, *Jedziemy do Polski. Szlakiem wycieczki Harcerstwa Związku Narodowego Polskiego do Polski w lecie 1936 roku*, Chicago 1936, s. 108–109; Repozytorium

Do końca 2022 roku we współczesnych granicach Polski znajdowały się 23 pomnikowe solitery, dwie grupy drzew i cztery aleje związane z królem Janem III i królową Marią Kazimierą³⁴. Trzeba zwrócić uwagę, że jedynie w Wysocku i Osłoninie-Rzucewiu drzewa miały zostać posadzone przez samego monarchę. W przypadku dziesięciu obiektów wskazywano, że miały znajdować się na trasie wojsk maszerujących na bitwę pod Wiedniem lub z powrotem do Jaworowa. Należą do nich: Aleja Lipowa w Konopiskach, Aleja Sobieskiego w Brniu, dąb „Sobieski” w Janowcu Wielkopolskim, dąb „Sobieski” w Sobieszynie, dąb Sobieskiego w Mołodyczu, dąb w Łukawcu, dęby Sobieskiego w leśnictwie Budomierz, lipa Sobieskiego w Stanicy, sosna Sobieskiego w Żołyni, wiąz Sobieskiego („Brzost Sobieskiego”) w Suchej Beskidzkiej. Żadna z przypisanych im opowieści nie ma potwierdzenia, ponieważ objekty te nie znajdują się na historycznej trasie pokonanej przez króla Jana III.

Najwięcej, bo aż trzynaście pomników, wiąże się z upamiętnieniem wiktorii wiedeńskiej: dąb „Bartek” w Bartkowie, dąb „Jan III Sobieski” w Kończycach Wielkich, dąb „Sobieski” w Legionowie, dąb „Sobieski” w Nowej Wsi, dąb Sobieskiego w Bieruniu, dąb Sobieskiego w Sandomierzu, dąb Sobieskiego w Ustroniu, lipa „Marysieńka” w Dobczycach, lipa „Marysieńka” w Samborsku, lipa Sobieskiego w Rudzie Śląskiej-Rudzkiej Kuźnicy, platan „Jan III Sobieski” w Bytomiu-Miechowicach, lipa Sobieskiego w Tarnowskich Górach-Starych Tarnowicach, dąb Sobieskiego w Raciborzu (Łęczczoku). Cztery ze zidentyfikowanych obiektów noszą imiona pary królewskiej nadane współcześnie w celu ich upamiętnienia. Są to: lipa Króla Jana rosnąca na terenie ogrodu wilanowskiego, jesion Króla Jana i dąb Marysieńki na terenie zabytkowego zespołu dworsko-krajobrazowego Kolibki w Gdyni, który należał niegdyś do Sobieskich, oraz Aleja Królowej Marysieńki w Krasnobrodzie.

Jest wiele innych obiektów przyrodniczych, nieobjętych formami ochrony, m.in. lipy w Chęcinach (woj. świętokrzyskie), Dziurdziowie (woj. podkarpackie), Kalwarii Paclawskiej (woj. podkarpackie), Koszęcinie (woj. śląskie), Mysłowicach (woj. śląskie), Rudzie Śląskiej (woj. śląskie), Starych Kościeliskach (woj. mazowieckie) i Żarkach (woj. małopolskie) oraz dąb Sobieskiego w Wolicy Ługowej (woj. podkarpackie). Z okazji 330. rocznicy zwycięskiej bitwy pod Wiedniem przypadającej w roku 2013 zrealizowano specjalne akcje edukacyjno-promocyjne, w które włączono kontynuację tradycji drzew Sobieskiego. Jedną z nich była piesza wyprawa szlakiem wojska polskiego z Krakowa na podwiedeńskie wzgórze Kahlenberg pod hasłem „Victoria in Unitate”

Cyfrowe Filмотeki Narodowej, sygn. MF.598, 240. *rocznica śmierci króla Jana III Sobieskiego*, 1936, <http://repozytorium.fn.org.pl/?q=en/node/4211> (dostęp: 15 I 2023).

34 Zob. Aneks 1. Wykaz pomników przyrody (solitery, grup drzew i aleje) w Polsce związanych z królem Janem III i królową Marią Kazimierą.

(Zwycięstwo w jedności). Uczestnicy pokonali trasę o długości 520 km, a w mijanych miastach sadzili lipy – ulubione drzewo króla Jana III³⁵. Narodowy Instytut Dziedzictwa i Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska przeprowadziły kampanię społeczną, której celem było odnalezienie „drzew Sobieskiego”, związanych z odsieczą wiedeńską i postacią króla³⁶.

Dzięki licznym kontaktom z imperium osmańskim w Europie Południowo-Wschodniej rozpowszechniła się uprawa piramidalnej topoli afgańskiej, zwanej również uzbekistańską (*Populus usbekistanica*, ‚Afghanica’ Kom.). Ze względu na jej pochodzenie była nazywana w Rzeczypospolitej kawakiem (tur. *kavak*), topolą turecką lub wołoską³⁷, a jej sprowadzenie przypisywano królowi Janowi III. Miał on również upowszechnić uprawę żywotników zachodnich (*Thuja occidentalis* L.) lub – według innych źródeł – biot wschodnich (*Platyclus orientalis* (L.) Franco) oraz kasztanowców pospolitych (*Aesculus hippocastanum* L.)³⁸. Po raz pierwszy informację tę podał hrabia Stanisław Wodzicki w swojej rozprawie odczytanej 15 czerwca 1817 roku na posiedzeniu Towarzystwa Naukowego Krakowskiego: „On to z Turczczyzny zaprowadził do kraiu naszego Topole Włoskie, pod tureckiem nazwiskiem Kawaków. On sadził po dobrach swoich Thuie, które niewłaściwie nazywano Cyprysami”³⁹. Powtórzył ją później w swoim monumentalnym dziele o ogrodnictwie⁴⁰. Wodzickiego dość bezkrytycznie cytowali kolejni autorzy artykułów i prac teoretycznych. Franciszek Ksawery Giżycki napisał:

35 *Marsz szlakiem odsieczy wiedeńskiej Jana III Sobieskiego*, <https://dzieje.pl/rozmaitosci/marsz-szlakiem-odsieczy-wiedenskiej-jana-iii-sobieskiego> (dostęp: 7 VII 2023).

36 *Drzewa Sobieskiego. Na odsiecz dębom, lipom i innym drzewom*, <https://www.lasy.gov.pl/pl/informacje/aktualnosci/drzewa-sobieskiego-na-odsiecz-debom-lipom-i-innym-drzewom201d-wspolna-akcja-nid-i-gdos> (dostęp: 15 I 2023). Mapa z drzewami dostępna jest w Geoserwisie Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska, https://geoserwis.gdos.gov.pl/mapy/?openedTab=nid_tab&openedTabSelection=0 (dostęp: 15 I 2023).

37 M. Szubert, *Opisanie drzew i krzewów leśnych Królestwa Polskiego*, Warszawa 1827, s. 100; J. Jundziłł, *Opisanie roślin w Litwie, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie dziko rosnących, iako i oswoionych podług wyd. szesnastego układu roślin Linneusza*, Wilno 1830, s. 163; *Sylwan: zbiór nauki i urzędzeń leśnych i łowieckich*, t. 11, 1835, nr 1–2, s. 52; A. Połujański, *Leśnictwo polskie*, cz. 1: *Botanika leśna*, Warszawa 1861, s. 75; W. Bugała, *Topola włoska i topola afgańska*, „Rocznik Dendrologiczny”, t. 23, 1969, s. 39–62; *Topole: Populus L.*, oprac. S. Białobok, Poznań 1973, s. 68–69.

38 W. Seneta, *Żelazowa Wola. Przewodnik*, Warszawa 1975, s. 42; E. Jankowski, *Dzieje ogrodnictwa w Polsce...*, s. 53; M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej...*, s. 240.

39 S. Wodzicki, *O wpływie oświaty ludów na ogrody, a nawzajem o wpływie ogrodów na obyczaje i szczęście domowe*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Krakowskim Połączonym”, t. 3, 1818, s. 68–91.

40 S. Wodzicki, *O chodowaniu, użytku, mnożeniu i poznawaniu Drzew, Krzewów, Roślin i Ziół celniejszych: ku ozdobie Ogrodów przy zastosowaniu do naszey strefy. Dzieło Miłośnikom Ogrodów poświęcone*, t. 1, Warszawa 1818, s. 14–15.

Jan III był szczególnym miłośnikiem ogrodów. Jemu winniśmy upowszechnienie Topoli piramidalnych w Polsce, które z Turcji sprowadzone zostały. W dobrach należących do Domu Sobieskich założone były wszędzie ogrody znaczne, w ówczesnym guście. Pozostały w tych ogrodach zabytki drzew rzadszych, między innymi Thuje zachodnie, które do olbrzymiej urosły wielkości, i pod nazwiskiem Cypryssów są znane tamecznym mieszkańcom [...]”⁴¹.

O sprowadzeniu omawianych gatunków drzew do Rzeczypospolitej w okresie panowania króla Jana III lub za jego sprawą pisało wielu znakomych botaników, ogrodników i historyków XIX i XX wieku, jak: Jakub Ignacy Waga, Eustachy Antoni Iwanowski (Helleniusz), Józef Rostański, Jan Biegański, Ludwik Karczmarski, Zygmunt Glogier, Edmund Jankowski⁴². Takie informacje pojawiły się nawet w dziełach encyklopedycznych⁴³. Zostały one podważone po raz pierwszy przez Rostańskiego w referacie o topoli włoskiej, odczytanym 29 marca 1911 roku na posiedzeniu Komisji Historii Medycyny i Nauk Matematyczno-Przyrodniczych Akademii Umiejętności w Krakowie⁴⁴. Zagadka pochodzenia drzewa została rozwiązana jednak dopiero w czasach współczesnych przez polskiego dendrologa Władysława Bugałę, który jako pierwszy odróżnił topolę włoską (*Populus nigra* f. *italica* [Münchh.] A. Andersen) od topoli afgańskiej. Pierwsza została sprowadzona z Lombardii nie wcześniej niż w drugiej połowie XVIII wieku, natomiast drugą przeniesiono z Azji przez imperium osmańskie na teren południowej Ukrainy najprawdopodobniej w czasach panowania króla Jana III, co stało się źródłem legendy⁴⁵. Trzeba również podkreślić, że

41 F.K. Giżycki, *O przyzodobienu siedlisk wiejskich. Rzecz zastosowana do Polski*, Warszawa 1827, s. 129; *idem*, *Ogrodnictwo zastosowane do potrzeb ziemianina polskiego*, Lwów 1845, s. 287.

42 *O ogrodnictwie w Polsce*, „Rozmaitości”, nr 66 (133), 13 VI 1820, s. 261–264; J. Waga, *Flora polska jawnokwiatowych rodzajów czyli botaniczne opisy tak dzikich jako i hodowanych pod otwartym niebem jawnokwiatowych Królestwa Polskiego roślin, uporządkowane według zasad sztucznego układu a poprzedzone ogólnem wyobrażeniem o znaczniejszych przyrodzonych pokrewieństwach roślinnego królestwa*, t. 2, Warszawa 1848, s. 668; E.A. Iwanowski, *O ogrodach w Polsce...*, s. 913; J. Rostański, *Florae Polonicae prodromus. Uebersicht der bis jetzt im Königreich Polen beobachteten Phanerogamen*, Berlin 1873; *O ogrodnictwie w Polsce*, „Dzwonek. Pismo Ludowe”, R. 15, 2 X 1875, nr 19, s. 213–217; J. Biegański, *Topole*, „Ogrodnik Polski”, nr 19, 1882, s. 441–443; L. Karczmarski, *Rzut oka na ogrody*, „Ogrodnik Polski”, nr 23, 1897, s. 533–535; Z. Glogier, *Encyklopedia staropolska*, t. 3: *K–P*, Warszawa 1978 (1902), s. 285; *Sprawa obsadzenia drzewami dróg i alei w Polsce*, „Ogrodnik. Dwutygodnik poświęcony sprawom ogrodnictwa polskiego”, R. 10, 1920, s. 102; E. Jankowski, *Dzieje ogrodnictwa w Polsce...*, s. 157; *idem*, *Dzieje ogrodnictwa*, t. 1: *Do końca w. XVIII*, Kraków 1938, s. 275.

43 F. Berdau, *Topola*, w: *Encyklopedia Powszechna*, t. 25: *Tarnogrodzka konfederacja–Ula*, Warszawa 1867, s. 376–377.

44 „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie”, t. 16, 1911, nr 4, s. 23–24, 29; J. Rostański, *O topoli włoskiej w Polsce*, „Kosmos”, t. 38, 1913, nr 10–12, s. 1649–1656.

45 W. Bugała, *Topola włoska i topola afgańska...*

il. 4

Obręcz na wawrzyn króla Jana III, 1805; Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie

topola afgańska wykazuje się dość niską mrozoodpornością i nie mogłaby być uprawiana w północnej części Rzeczypospolitej. Teorię Władysława Bugały potwierdził inny wybitny botanik Stefan Białobok⁴⁶.

3.3. Wilanowskie rośliny oranżeryjne

Ważną częścią mitologii ogrodowej Sobieskiego była kolekcja roślin egzotycznych w Wilanowie. Według różnych dziewiętnastowiecznych źródeł w tamtejszej Oranżerii i Figarni miały zachować się pojedyncze egzemplarze drzew i krzewów z czasów króla. Jeden z okazałych wawrzynów szlachetnych (*Laurus nobilis* L.) został nawet ozdobiony specjalną obręczą ufundowaną przez hrabiego Stanisława Kostkę Potockiego w 1805 roku (il. 4). W jej środkowym polu wygrawerowano pamiątkowy napis:

WAWRŻYN JANA III, / URONIONY KULĄ ARMATNIĄ / PODCZAS OBŁĘŻENIA / WARSZAWY / R. MDCCXCIV [1794].

W bocznych polach umieszczono wersy z wiersza *Na laur w Wilanowie*⁴⁷ autorstwa Józefa Lipińskiego, współpracownika hrabiego:

TEN SZCZEP ZWYCIĘZCÓW SŁAWIE POŚWIĘCONY / I W BOHATYRA
SCHOWANY DZIEDZINIE / KIEDY OYCZYŻNA IEGO GIŃIE / IEDYM
Z NIA GROMEM ZOSTAŁ UDERZONY / NIEZDOŁAŁ ZNISZCZYĆ

⁴⁶ Topole: *Populus L...*, s. 68–69.

⁴⁷ Biblioteka Ksiąg Czartoryskich – Oddział Muzeum Narodowego w Krakowie, sygn. rkps 1962, J. Lipiński, *Na laur w Wilanowie*, k. 27.

ĆIOS TO ZNAMIE CHWAŁY; / NIEZWIEDŁY WAWRZYN, CHOĆ NA
CZAS ZMARTWIAŁY / WZMAGA SIĘ, MŁODE ROZKRZEWIA GAŁĄZ-
KI / I PRZYSZŁYCH WIĘNCÓW ZWIASTUJE ZAWIĄZKI.

Prawdopodobnie to z tego drzewa pochodziły gałązki przesłane przez hrabinę Aleksandrę z Lubomirskich Potocką, którymi uwieńczono sześć tomów *Słownika języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego podczas uczty zorganizowanej przez Towarzystwo Przyjaciół Nauki 5 marca 1815 roku w Hotelu Angielskim w Warszawie⁴⁸.

W różnych publikacjach z drugiej połowy XIX i początku XX wieku informowano o zachowanych w Wilanowie drzewach i krzewach rzekomo związanych z parą królewską, np. trzystuletnich granatowcach (*Punica granatum* L.) sprowadzonych przez Marię Kazimierę⁴⁹, morwach papierowych (*Broussonetia papyrifera* [L.] L'Hér. ex Vent.) posadzonych przez króla Jana III czy okazałych pomarańczach (*Citrus* L.) i krzewach winorośli (*Vitis* L.) z jego czasów⁵⁰. Kontynuując ideę upamiętnienia monarchy, Aleksandra i August Potoccy planowali ozdobić oranżerię wilanowską łacińskimi sentencjami odnoszącymi się do jego panowania:

Transtulit huc Oriens laurus, palmasque virentes, / Ut seri carpant hinc laurea
serta Nepotes.

[Wschód przeniósł tu wawrzyny i palmy zielone, / Aby późniejsi Potomkowie
brali stąd wieńce laurowe].

albo

Hic virides laurus, et palmas gloria plantat / Ut seri carpant vitricia sarta nepotes.

[Tu zielone wawrzyny i palmy chwala zasadza, / Aby późniejsi potomkowie
brali stąd wieńce zwycięskie]⁵¹.

48 A. Kraushar, *Towarzystwo Królewskie Przyjaciół Nauk 1800–1832. Monografia historyczna osnuta na źródłach archiwalnych*, ks. 2: *Czasy Księstwa Warszawskiego 1807–1815*, t. 2, Kraków–Warszawa 1902, s. 105–106; K. Gutowska-Dudek, *Obręcz na wawrzyn Jana III Sobieskiego*, w: *Tron Pamiątek ku czci „Najjaśniejszego, Niezwyčajonego Jana III Sobieskiego Króla Polskiego” w trzechsetlecie śmierci 1696–1996*, red. J. Mieleczko, A. Kwiatkowska, Warszawa 1996, s. 171; K. Gutowska-Dudek, *Obręcz na wawrzyn Jana III Sobieskiego*, w: *Kolekcja wilanowska*, red. J. Mieleczko, Warszawa 2005, s. 370–371.

49 *Willanów*, „Przyjaciel Dzieci”, R. 1, 1861, nr 14, s. 108–110.

50 H. Skimborowicz, W. Gerson, *Willanów...*, s. 91; *Wiadomości bieżące*, „Kurier Warszawski”, nr 235, 1909, s. 1–2; G. Ciołek, *Ogród w Wilanowie. Badania i zagadnienia konserwatorskie*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury”, R. 9, 1947, nr 1–2, s. 86–137.

51 Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, mat.żr.211, *Notaty Jana Morawińskiego. Wypisy z Archiwum wilanowskiego sporządzone przed 1945 r.*, cz. I, k. 12. Projektowane napisy pochodziły najprawdopodobniej z: A.C. Żaluski, *Epistolae historico-familiares: Acta Johannis Tertii usque ad obitum ejus exclusivè Continens*, t. 1, Braniewo 1710, s. 796, albo J.K. Rubinkowski, *Janina Zwycięskich Tryumfów dzielami y Heroicznym Męstwem Jana III. Krola Polskiego na Marsowym Polu Nayiasniejszy Po przelomaney Otomańskiej y Tatarskiej potencji, Nieśmiertelnym wiekom [...]*, Poznań 1739, s. 334–335.

3.4. Jeńcy tureccy w Wilanowie

Ostatni z ogrodowych mitów dotyczących króla Jana III opowiada o udziale jeńców tureckich w budowie ogrodów w Wilanowie. Historia ta została przytoczona już w pierwszej połowie XIX wieku przez Tomasza Święcickiego, Juliana Ursyna Niemcewicza oraz Kajetana Jaxa-Marcinkowskiego⁵². Polski powieściopisarz Adam Amilkar Kosiński wykorzystał ją nawet jako jeden z wątków w swoim opowiadaniu historycznym o lojalności polskich żołnierzy⁵³. Jak pisał, król Jan III polecił oszczędzać tureckich ogrodników i kierować ich do budowy jego letniej rezydencji, ilustrując to losem pewnego czausza⁵⁴, który został pojmany przez niejakiego Pomianowskiego po tym, jak przyznał, że zna się na ogrodnictwie i że założył kiedyś kiosk z cyprysów przy pałacu sułtańskim. Historia udziału jeńców tureckich w budowie ogrodów wilanowskich została powtórzona kilkakrotnie w wielu późniejszych opowiadaniach⁵⁵, przewodnikach⁵⁶, a nawet encyklopediach i książkach o charakterze naukowym⁵⁷, co na dobre utrwaliło powszechne przekonanie o jej prawdziwości. Edmund Jankowski, autor cytowanej już monografii historii ogrodów, rozbudował

- 52 T. Święcki, *Opis starożytny Polski*, t. 1, Warszawa 1816, s. 281; J.U. Niemcewicz, *Śpiewy historyczne z muzyką, rycinami i krótkim dodatkiem zbioru historii polskiej*, Warszawa 1816, s. 419–420; K. Jaxa-Marcinkowski, *Rzeki polskie. Poema*, w: *Pomniki sławy narodowej opiewające... napisane w roku 1821...*, Warszawa 1826, s. 21–22; J.U. Niemcewicz, *Jan z Tęczyna. Powieść historyczna*, w: *Dzieła poetyczne, wierszem i prozą J.U. Niemcewicza*, t. 7, wyd. J.N. Bobrowicz, Lipsk 1838, s. 33.
- 53 A.A. Kosiński, *Pamiętniki szlachcica z czasów Jana Sobieskiego*, Warszawa 1846 („Biblioteka Warszawska”, t. 3), s. 524–550.
- 54 Czausz (tur. *çavuş*) – turecki urzędnik dworski, posłaniec, goniec, za: *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 4: *Cz–Dęzysty*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, s. 106; M.A. Trotz, *Nowy dykcyonarz to jest Mownik polsko-niemiecko-francuski : z przydatkiem przysłów potocznych, przestrog gramatycznych, lekarskich, matematycznych, fortyfikacyjnych, żeglaskich [!], łowczych i inszym naukom przyzwoitych wyrazow*, t. 3, Lipsk 1764, s. 179.
- 55 *Wilanów*, „Przyjaciół Dzieci”, nr 23, 1 XII 1863, s. 360; K.W. Wójcicki, *Willanów*, „Tygodnik Ilustrowany”, t. 7, 30 V 1863, nr 192, s. 207–210; K. Hoffmanowa, *Dzieła Klementyny z Tańskich Hoffmanowej*, t. 4, red. N. Żmichowska, Warszawa 1875, s. 161; *Opowiadanie historyczne: król Jan Sobieski i oblężenie Wiednia (Dokończenie)*, „Przyjaciół Dzieci”, R. 23, 13 X 1883, nr 41, s. 488; A. Rządowski, *Ostatni Krzyżowcy. Opowiadanie z czasów Jana III*, „Przegląd Polski”, R. 18, 1883, z. 3, s. 331–387.
- 56 *Krótki opis Wilanowa z wykazem obrazów znajdujących się w Galeryi i pokojach palacu*, Warszawa 1854, s. 7; W. Zawadzki, *Grody polskie. Opis historyczny dla dorastającej młodzieży*, Lwów 1866, s. 179; E. Łuniński, *Willanów. Z osiemdziesięciu ilustracjami*, Warszawa 1915, s. 25.
- 57 *Starożytności polskie: Ku wygodzie czytelnika porządkiem abecadlowym zebrane*, t. 2, Poznań 1852, s. 686; A. Połujański, *Opisanie lasów Królestwa Polskiego i gubernij Zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego pod względem historycznym, statystycznym i gospodarczym...*, t. 1, Warszawa 1854, s. 65; K.W. Wójcicki, *Cmentarz Powązkowski oraz cmentarze katolickie i innych wyznań pod Warszawą i w okolicach tegoż miasta*, t. 3, Warszawa 1858, s. 50; S. Orgelbrand, *Encyklopedyja powszechna*, t. 27: *Wikaryusz–Wybrzeże*, Warszawa 1867, s. 60–61; S. Dziwulski, *Warszawa*, t. 1: *Dzieje miasta. Topografia. Statystyka ludności*, Warszawa 1913, s. 134.

il. 5

Stephan Schwaner,
*Wprowadzenie jeńców
 tureckich do Wilanowa*,
 1686; Muzeum Pałacu
 Króla Jana III w Wilanowie

opowieść o powracających z osmańskiej niewoli Polakach, „[...] którzy tam i na ogrodach pracowali. Ci mogli przywieźć z sobą umiejętność hodowli kwiatów, melonów i in. [roślin]”⁵⁸. Gerard Ciołek wskazywał, że lokalna tradycja przypisuje Turkom wykonanie obecnego kanału Sobieskiego łączącego Jezioro Wilanowskie z rzeką Wilanówką⁵⁹.

Nie odnaleziono dotychczas żadnych materiałów historycznych potwierdzających udział jeńców tureckich w budowie pałacu i ogrodów w Wilanowie. Zachowały się jednak rachunki z przełomu XVII i XVIII wieku, w których wskazano, że w ogrodzie zatrudniano Tatarów i innych niewolników o bliżej nieokreślonej narodowości. Do dziś nie udało się wskazać, czy byli to jeńcy schwytani przez króla ani jak długo pracowali w jego dawnej letniej rezydencji⁶⁰. Sam mit narodził się więc najprawdopodobniej na bazie fantazji dziewiętnastowiecznych historiografów i pisarzy zainspirowanych słynnymi zwycięstwami Sobieskiego w licznych potyczkach z wojskami imperium osmańskiego. Być może wpływ miała również symbolika dekoracji pałacu, m.in. posąg konny króla Jana III jako pogromcy Turków, eksponowany obecnie w niszy w skrzydle południowym, czy płaskorzeźby Stephana Schwanera przedstawiające scenę triumfalnego wjazdu Jana III i wprowadzenia jeńców tureckich do Wilanowa (il. 5)⁶¹.

58 E. Jankowski, *Dzieje ogrodnictwa...*, s. 56.

59 G. Ciołek, *Ogród w Wilanowie...*

60 A. Skrzypietz, *Wilanowskie „gospodarstwo” królewicza Aleksandra*, „Studia Wilanowskie”, t. 21, 2014, s. 55–72.

61 M. Morka, *Polski nowożytny portret konny i jego europejska geneza*, Wrocław 1986, s. 138; M. Milewska-Ważbińska, *Słońce na tarczy, czyli tajemnice palacowej fasady*,

4. Podsumowanie

Literatura z XIX i początku XX wieku miała znaczący wpływ na utrwalenie mitów ogrodowych króla Jana III. Liczne legendy, podania i anegdoty zostały zbudowane wokół kilku najważniejszych motywów: króla ogrodnika, sprowadzonych lub osobiście posadzonych drzew, zgromadzonej kolekcji roślin egzotycznych w Wilanowie oraz udziału jeńców tureckich przy budowie tamtejszych ogrodów. Większość z nich bazowała na subiektywnej interpretacji historii, opowieściach przekazywanych ustnie z pokolenia na pokolenie albo fantazji powieściopisarzy i poetów inspirowanej względami patriotyczno-niepodległościowymi. Ówczesne przekonanie o ich prawdziwości było tak silne, że trafiały do przewodników turystycznych, a nawet publikacji naukowych i encyklopedii. Dzięki temu wyobrażenie postaci Jana III jako króla ogrodnika na trwałe zapisało się w polskiej tradycji i do dziś funkcjonuje w świadomości wielu Polaków. Utrwalają je również liczne pomniki przyrody rozsiane na terytorium całego kraju.

Król Jan III niewątpliwie był ogrodnikiem praktykiem, o czym świadczą jego znakomite ogrody w rodzinnych dobrach w Jaworowie i Żółkwi oraz podwarszawskiej letniej rezydencji w Wilanowie. Własnoręcznie sadił w nich drzewa i gromadził różne rośliny, w tym egzotyczne gatunki oranżeryjne. Swoją wiedzę budował na wnioskach z obserwacji innych ogrodów, rozmów z ogrodnikami i lektury zgromadzonej w bibliotece książek. Niesłusznie przypisano mu jednak sprowadzenie do Rzeczypospolitej topól, żywotników i kasztanowców. Nie znaleziono również jednoznacznych dowodów potwierdzających udział jeńców tureckich w budowie ogrodów wilanowskich. Zgromadzone w niniejszym artykule materiały dają jednak podstawy do dalszych pogłębionych badań źródłowych i bibliograficznych nad zamięłowaniem króla Jana III do ogrodnictwa.

Warszawa 2008, s. 50–51; M. Karpowicz, *Co nam mają do powiedzenia fasady Wilanowa*, Warszawa 2011, s. 12–13.

ANEKS 1

Wykaz pomników przyrody (solitery, grup drzew i aleje) w Polsce związanych z królem Janem III i królową Marią Kazimiłą⁶²

SOLITERY

265

1. Dąb „Sobieski” w Janowcu Wielkopolskim

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.0419033.819

Położenie: woj. kujawsko-pomorskie, pow. żniński, gm. Janowiec Wielkopolski (miejsko-wiejska)

Współrzędne geograficzne: 52° 45' 42.29" N 17° 27' 53.446" E

Gatunek: dąb szypułkowy (*Quercus robur* L.)

Parametry: wysokość [m]: 32; pierśnica [cm]: 142; obwód [cm]: 446

Akty prawne: Uchwała nr XI/121/04 Rady Miejskiej w Janowcu Wielkopolskim z 20 lutego 2004 r. w sprawie uznania za pomniki przyrody („Dziennik Urzędowy Województwa Kujawsko-Pomorskiego” z 7 kwietnia 2004 r., nr 44, poz. 702)

Dodatkowe informacje: Pomnik przyrody znajduje się przy ul. Brudzińskiej łączącej Janowiec Wielkopolski z osadą Dziekszyn. Zgodnie z lokalną tradycją przez miejscowość przejeżdżał król Jan III w drodze na odsiecz Wiednia w 1683 r.

2. Dąb „Sobieski” w Sobieszynie

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.0616062.1373

Położenie: woj. lubelskie, pow. rycki, gm. Ułęż (wiejska), wieś Sobieszyn

Współrzędne geograficzne: 51° 36' 54.588" N 22° 9' 0.49" E

Gatunek: dąb szypułkowy (*Quercus robur* L.)

Parametry: wysokość [m]: 25; pierśnica [cm]: 118; obwód [cm]: 371

Akty prawne: Zarządzenie nr 42 Wojewody Lubelskiego z 22 października 1987 r. w sprawie uznania za pomnik przyrody („Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego” z 6 listopada 1987 r., nr 12, poz. 211)

Dodatkowe informacje: Pomnik przyrody znajduje się w Obszarze Chronionego Krajobrazu „Pradolina Wieprza”, w pobliżu Zespołu Szkół im. Kajetana hr. Kickiego w Sobieszynie. Wieś stanowi dawną siedzibę rodową Sobieskich i od ich nazwiska wzięła swoją nazwę. Jednym z jej właścicieli był król Jan III⁶³. Według miejscowych legend pod dębem odpoczywał król Jan III, wracając ze zwycięskiej bitwy pod Wiedniem w 1683 r. Według innego podania drzewo miało zasadzić pod koniec XVII w. siostra monarchy, Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa.

3. Lipa „Marysieńka” w Dobczycach

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.1209013.1227

Położenie: woj. małopolskie, pow. myślenicki, gm. Dobczyce (miejsko-wiejska)

Współrzędne geograficzne: 49° 52' 41.158" N 20° 5' 17.194" E

Gatunek: lipa (*Tilia* L.)

62 Charakterystyka pomników przyrody opracowana na podstawie danych z Geoserwisu Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska, <https://geoserwis.gdos.gov.pl/mapy/> (dostęp: 15 I 2023) oraz Centralnego Rejestru Form Ochrony Przyrody, <https://crfop.gdos.gov.pl/CRFOP/#> (dostęp: 15 I 2023). W wykazie nie uwzględniono pomników przyrody, które uległy zniszczeniu do końca 2022 roku.

63 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 10: *Rukszenice–Sochaczew*, Warszawa 1889, s. 946–947.

Parametry: wysokość [m]: 15; pierśnica [cm]: 163; obwód [cm]: 512

Akty prawne: Orzeczenie LKS.I-4-12/46 Urzędu Wojewody Krakowskiego z 31 marca 1947 r.; Rozporządzenie nr 3 Wojewody Krakowskiego z 30 stycznia 1997 r. w sprawie pomników przyrody na terenie województwa krakowskiego („Dziennik Urzędowy Województwa Krakowskiego” z 6 lutego 1997 r., nr 5, poz. 13)

Dodatkowe informacje: Pomnikowa lipa znajduje się przy kościele rzymskokatolickim pw. Świętego Jana Chrzciciela. W centralnej części drzewa znajduje się grotta z posągami Matki Bożej Niepokalanej. Lipa „Marysieńka” upamiętnia zwycięstwo króla Jana III w bitwie pod Wiedniem⁶⁴. Na pniu wisi tablica informacyjna: „POMNIK PRZYRODY / POD OPIEKĄ oddz. KOMISJI OCHRONY / ZABYTKÓW I PRZYRODY PTTK D-ce / LIPA »Marysieńka« / ZASADZONA PRZEZ PRAOJCÓW / NA PAMIĄTKĘ ZWYCIĘSTWA kr. J. SOBIESKIEGO / pod WIEDNIEM w 1683 r. (obwód 5 m.) / Zniszczona w czasie wojny 1945 r. – Konserwację / wykonano w czynie społecznym w 1981–82 r. i 1999 r.”.

4. *Wiąz Sobieskiego (Brzost Sobieskiego) w Suchej Beskidzkiej*

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.1215021.2061

Położenie: woj. małopolskie, pow. suski, gm. Sucha Beskidzka (miejska)

Współrzędne geograficzne: 49° 44' 31.432" N 19° 35' 44.741" E

Gatunek: wiąz górski (*Ulmus glabra* Huds.) lub wiąz holenderski (*Ulmus × hollandica* Mill.)

Parametry: wysokość [m]: 25; pierśnica [cm]: 164; obwód [cm]: 515

Akty prawne: Decyzja Rol.IX-3/43/63 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z 30 września 1963 r. uznanie za pomnik przyrody

Dodatkowe informacje: Pomnikowy wiąz rośnie przy ul. Adama Mickiewicza, naprzeciwko urzędu miasta w Suchej Beskidzkiej. Zgodnie z lokalną tradycją został posadzony przez króla Jana III przejeżdżającego przez miejscowość w drodze na odsiecz Wiednia w 1683 r. Nazwa drzewa została nadana z okazji 280. rocznicy zwycięskiej bitwy⁶⁵. Przez mieszkańców nazywana jest również Brzostem, co jest potocznym określeniem wiązków⁶⁶.

5. *Dąb „Sobieski” w Legionowie*

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.1408011.867

Położenie: woj. mazowieckie, pow. legionowski, gm. Legionowo (miejska)

Współrzędne geograficzne: 52° 23' 46.283" N 20° 55' 4.578" E

Gatunek: dąb szypułkowy (*Quercus robur* L.)

Parametry: wysokość [m]: 25; pierśnica [cm]: 125; obwód [cm]: 393

Akty prawne: Orzeczenie nr 566 z 1 czerwca 1979 r. w sprawie uznania za pomnik przyrody; Rozporządzenie nr 22 Wojewody Mazowieckiego z 31 lipca 2009 r. w sprawie ustanowienia pomników przyrody położonych na terenie powiatu legionowskiego („Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego” z 31 lipca 2009 r., nr 124, poz. 3637); Uchwała nr XX/30/2020 Rady Miasta Legionowo z 26 sierpnia 2020 r. w sprawie pomników przyrody („Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego” z 2020 r., poz. 9063)

Dodatkowe informacje: Pomnikowy dąb rośnie przy ul. Jana III Sobieskiego 55 (dojście od ul. Stefana Czarnieckiego). Nazwa drzewa ma upamiętniać postać króla Jana III.

64 A. Matuszczyk, *Beskid Wyspowy – ziemia ciągle obiecana: przewodnik*, Pruszków 2008, s. 256.

65 *Powiat suski: Podbabiogórze*, red. J. Kociolek, Sucha Beskidzka 2016, s. 4.

66 M.S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1, cz. 1: A–F, Warszawa 1807, s. 183.

6. Lipa Króla Jana w Warszawie-Wilanowie

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.1465011.3470

Położenie: woj. mazowieckie, pow. warszawski, gm. Warszawa (miejska), dzielnica Wilanów

Współrzędne geograficzne: 52° 9' 54.029" N 21° 5' 13.09" E

Gatunek: lipa szerokolistna (*Tilia platyphyllos* Scop.)

Parametry: wysokość [m]: 21; pierśnica [cm]: 136; obwód [cm]: 427

Akty prawne: Orzeczenie nr 64 z 31 stycznia 1975 r. o uznaniu za pomnik przyrody (Urząd Miasta Stołecznego Warszawy, Wydział Rolnictwa i Leśnictwa, znak: RL.lś-831/1/75) („Dziennik Urzędowy Rady Narodowej Miasta Stołecznego Warszawy” z 23 marca 1975 r.); Rozporządzenie nr 24 Wojewody Mazowieckiego z 31 lipca 2009 r. w sprawie pomników przyrody położonych na terenie powiatu warszawskiego („Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego” z 31 lipca 2009 r., nr 124, poz. 3639)

Dodatkowe informacje: Drzewo rośnie w granicach otuliny Rezerwatu Przyrody Morysin, na terenie zabytkowego założenia pałacowo-ogrodowego w Wilanowie przy głównej alei na Przedpolu prowadzącej do pałacu.

7. Dąb Sobieskiego w Mołodyczu

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.1804112.248

Położenie: woj. podkarpackie, pow. jarosławski, gm. Wiązownica (wiejska), wieś Mołodycz

Współrzędne geograficzne: 50° 9' 12.84" N 22° 47' 31.809" E

Gatunek: dąb szypułkowy (*Quercus robur* L.)

Parametry: wysokość [m]: 24; pierśnica [cm]: 213; obwód [cm]: 669

Akty prawne: Uchwała nr XXXIII/184/96 Rady Gminy Wiązownica z 21 sierpnia 1996 r. w sprawie uznania za pomnik przyrody

Dodatkowe informacje: Pomnikowy dąb rośnie na terenie Sieniawskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu nad rzeką Radawką. Zgodnie z miejscową legendą drzewo zostało posadzone przez króla Jana III wracającego ze zwycięskiej bitwy pod Wiedniem w 1683 r.

8. Dąb w Łukawcu

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.1809082.559

Położenie: woj. podkarpackie, pow. lubaczowski, gm. Wielkie Oczy (wieś), wieś Łukawiec

Współrzędne geograficzne: 50° 4' 33.027" N 23° 7' 6.826" E

Gatunek: dąb szypułkowy (*Quercus robur* L.)

Parametry: wysokość [m]: 24; pierśnica [cm]: 129; obwód [cm]: 405

Akty prawne: Decyzja Wydziału Rolnictwa i Leśnictwa Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie nr RLOP-410/P/206/69 z 20 sierpnia 1969 r. („Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie”, nr 10, poz. 74)

Dodatkowe informacje: Dąb rośnie przy modrzewiowym kościele rzymskokatolickim pw. Objawienia Pańskiego, zbudowanym w latach 1754–1756. Według tradycji kościół został zakupiony i przeniesiony z Narola. Obok świątyni znajduje się dzwonnica zbudowana na jednym słupie, pomiędzy dwoma dębami. Lokalna legenda podaje, że drzewa te zostały posadzone przez króla Jana III wracającego ze zwycięskiej bitwy pod Wiedniem w 1683 r.⁶⁷

67 *Leksykon drewnianej architektury sakralnej Podkarpacia*, t. 1: A–L, red. K. Zieliński, Rzeszów 2011, s. 182–183.

9. Sosna Sobieskiego w Żołyńi

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.1810072.757

Położenie: woj. podkarpackie, pow. łańcucki, gm. Żołyńia (wiejska)

Współrzędne geograficzne: 50° 7' 51.044" N 22° 20' 2.503" E

Gatunek: sosna zwyczajna (*Pinus sylvestris* L.)

Parametry: wysokość [m]: 15; pierśnica [cm]: 140; obwód [cm]: 440

Akty prawne: Ln 11/1/P/95/57 nr 95 z 25 czerwca 1957 r. („Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie”, z 5 kwietnia 1958 r., nr 3, poz. 11)

Dodatkowe informacje: Pomnikowa sosna znajduje się przy drodze łączącej Białobrzegi z Żołyńią. Na pniu wisi drewniana ludowa kapliczka. Zgodnie z miejscową legendą, pod drzewem odпочywał król Jan III zmierzający na odsiecz Wiednia w 1683 r.⁶⁸

10. Dąb Marysieńki w Gdyni-Orłowie

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.2262011.7239

Położenie: woj. pomorskie, pow. gdyński, gm. Gdynia (miejska), dzielnica Orłowo

Współrzędne geograficzne: 54° 28' 15.867" N 18° 33' 27.133" E

Gatunek: dąb szypułkowy (*Quercus robur* L.)

Parametry: wysokość [m]: 26; pierśnica [cm]: 155; obwód [cm]: 487

Akty prawne: Orzeczenie nr 174 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Wydział Rolnictwa i Leśnictwa w Gdańsku o uznaniu za pomnik przyrody („Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku” z 31 grudnia 1966 r., nr 21, poz. 136)

Dodatkowe informacje: Pomnikowy dąb rośnie na terenie zabytkowego zespołu dworsko-krajobrazowego Kolibki w Gdyni, który należał niegdyś do Sobieskich. Po śmierci króla Jana właścicielką majątku została królowa Marysieńka. W 1720 r. królewicz Jakub Sobieski sprzedał dobra kolibkowskie wojewodzie Piotrowi Przebendowskiemu. Do dziś w parku znajdują się obiekty upamiętniające związki historyczne z parą królewską, m.in. Dąb Marysieńki, Grota Marysieńki i Jesion Króla Jana⁶⁹.

11. Jesion Króla Jana w Gdyni-Orłowie

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.2262011.7305

Położenie: woj. pomorskie, pow. gdyński, gm. Gdynia (miejska), dzielnica Orłowo

Współrzędne geograficzne: 54° 28' 18.594" N 18° 33' 29.799" E

Gatunek: jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior* L.)

Parametry: wysokość [m]: 29,5; pierśnica [cm]: 194; obwód [cm]: 610

Akty prawne: Uchwała nr XVIII/345/12 Rady Miasta Gdyni z 28 marca 2012 r. w sprawie ustanowienia pomnika przyrody „Jesion Króla Jana”

Dodatkowe informacje: Pomnikowy jesion, podobnie jak dąb Marysieńki w Orłowie, upamiętnia związki historyczne dworu Kolibki z królem Janem III i królową Marią Kazimierą.

12. Dąb Sobieskiego w Bieruniu

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.2414011.514

Położenie: woj. śląskie, pow. bieruńsko-lędziński, gm. Bieruń (miejska)

Współrzędne geograficzne: 50° 4' 48.223" N 19° 10' 55.474" E

Gatunek: dąb szypułkowy (*Quercus robur* L.)

68 F. Frączek, *Legendsy regionu łańcuckiego*, Łańcut 1989, s. 21.

69 *Encyklopedia Gdyni*, red. M. Sokołowska, I. Greczanik-Filipp, W. Kwiatkowska, Gdynia 2006, s. 283.

Parametry: wysokość [m]: 22; pierśnica [cm]: 185; obwód [cm]: 581

Akty prawne: Zarządzenie nr 2 Burmistrza Miasta Bieruń z 25 września 1991 r. w sprawie tymczasowego uznania tworów przyrody żywej za pomniki przyrody

Dodatkowe informacje: Pomnik przyrody „Dąb Sobieskiego” usytuowany jest przy ul. Barbórki, w pobliżu folwarku pałacowego dawnej osady Solec. Miejscowe legendy podają, że drzewo zostało posadzone w XVII w. na pamiątkę przemarszu króla Jana III na odsiecz Wiednia w 1683 r.⁷⁰

13. *Platan „Jan III Sobieski” w Bytomiu-Miechowicach*

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.2462011.57

Położenie: woj. śląskie, pow. bytomski, gm. Bytom (miejska), dzielnica Miechowice

Współrzędne geograficzne: 50° 21' 28.796" N 18° 51' 12.395" E

Gatunek: platan klonolistny (*Platanus × hispanica* Mill. ex Münchh.)

Parametry: wysokość [m]: 25; pierśnica [cm]: 196; obwód [cm]: 616

Akty prawne: Decyzja nr 312 znak: RL-op-831/32/73 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach z 1 grudnia 1973 r.

Dodatkowe informacje: Pomnikowy platan rośnie na terenie zabytkowego założenia pałacowo-parkowego Thiele-Winklerów, który obecnie nosi nazwę Parku Ludowego. Zgodnie z lokalną tradycją drzewo upamiętnia przemarsz króla Jana III na odsiecz Wiednia, podczas którego zatrzymał się w Bytomiu między 19 a 20 sierpnia 1683 r. Imię króla nadano w 290. rocznicę zwycięskiej bitwy. Na drzewie znajduje się tabliczka z napisem: „Pomnik przyrody / im. Jana III Sobieskiego / PLATAN”⁷¹.

14. *Dąb „Jan III Sobieski” w Kończycach Wielkich*

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.2403082.1805

Położenie: woj. śląskie, pow. cieszyński, gm. Hażlach (wiejska), wieś Kończyce Wielkie

Współrzędne geograficzne: 49° 50' 18.357" N 18° 38' 43.262" E

Gatunek: dąb szypułkowy (*Quercus robur* L.)

Parametry: wysokość [m]: brak danych; pierśnica [cm]: 186; obwód [cm]: 584

Akty prawne: Uchwała nr II/11/2022 Rady Gminy Hażlach z 23 marca 2022 r. w sprawie ustanowienia pomników przyrody („Dziennik Urzędowy” z 2022 r., poz. 1971)

Dodatkowe informacje: Pomnikowy dąb znajduje się na terenie zabytkowego zespołu pałacowego w Kończycach Wielkich. Zgodnie z miejscową legendą żołnierze oddziału husarii hetmana Mikołaja Sieniawskiego zmierzający na odsiecz Wiednia w 1683 r. pogrzebali pod drzewem padnięte konie⁷².

15. *Dąb Sobieskiego w Ustroniu*

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.2403021.132

Położenie: woj. śląskie, pow. cieszyński, gm. Ustron (miejska)

Współrzędne geograficzne: 49° 43' 36.79" N 18° 48' 23.029" E

Gatunek: dąb szypułkowy (*Quercus robur* L.)

70 A. Żukowski, *Slawne drzewa województwa śląskiego*, Czerwionka-Leszczyny 2006, s. 44–46.

71 M. Boroń, R. Simon, *Okazalności dendrologiczne GOP-u*, „Aura”, nr 7, 2018, s. 28.

72 A. Czudek, *Drzewa Sobieskiego na Śląsku*, „Zaranie Śląskie. Kwartalnik Literacki”, R. 9, 1933, z. 3, s. 127–142; A. Żukowski, *Slawne drzewa...*, s. 56–59.

Parametry: wysokość [m]: 22; pierśnica [cm]: 212; obwód [cm]: 666

Akty prawne: Orzeczenie Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach z 30 czerwca 1954 r. RL.13b/17/54

Dodatkowe informacje: Pomnikowy dąb, gęsto opleciony bluszczem, rośnie w granicach obszaru otuliny Parku Krajobrazowego Beskidu Śląskiego. Został posadzony przez mieszkańców na pamiątkę przemarszu oddziałów króla Jana III na odsiecz Wiednia w 1683 r.⁷³ Inna legenda głosi, że został zasadzony na pamiątkę szczęśliwego ocalenia tej ziemi przez wojsko polskie, które odparło napaść pogańskich wojsk węgiersko-siedmiogrodzkich sprzymierzonych z Turkami. Obok dębu znajduje się głaz z napisem zaprojektowanym przez artystę Karola Kubalę: „Pomnik przyrody. Dąb Sobieskiego. 1683”⁷⁴.

16. Lipa Sobieskiego w Stanicy

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.2405042.1198

Położenie: woj. śląskie, pow. gliwicki, gm. Pilchowice (wiejska), wieś Stanica

Współrzędne geograficzne: 50° 12' 11.968" N 18° 30' 15.289" E

Gatunek: lipa drobnolistna (*Tilia cordata* Mill.)

Parametry: wysokość [m]: 16; pierśnica [cm]: 223; obwód [cm]: 701

Akty prawne: Decyzja nr RL-VII-7140/14/84 Wojewody Katowickiego z 25 września 1984 r. o uznaniu za pomnik przyrody

Dodatkowe informacje: Pomnikowa lipa rośnie w granicach obszaru Parku Krajobrazowego Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe Rud Wielkich. Zgodnie z miejscową tradycją drzewo posadzili żołnierze króla Jana III, którzy maszerowali na odsiecz Wiednia w 1683 r. Lipa Sobieskiego w Stanicy znajduje się na szlaku „Śladami husarii polskiej na Śląsku”⁷⁵.

17. Dąb Sobieskiego w Raciborzu (Łęczczoku)

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.2411011.350

Położenie: woj. śląskie, pow. raciborski, gm. Racibórz (miejska)

Współrzędne geograficzne: 50° 7' 45.259" N 18° 16' 26.137" E

Gatunek: dąb szypułkowy (*Quercus robur* L.)

Parametry: wysokość [m]: 33; pierśnica [cm]: 271; obwód [cm]: 851

Akty prawne: Decyzja nr 347 o uznaniu za pomnik przyrody Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Opolu z 14 kwietnia 1967 r.; Rozporządzenie nr 4/06 Wojewody Śląskiego z 9 marca 2006 r. w sprawie ustanowienia pomnika przyrody – drzewa gatunku dąb szypułkowy (*Quercus robur*) rosnącego na terenie miasta Racibórz („Dziennik Urzędowy” z 2006 r., nr 33, poz. 952)

Dodatkowe informacje: Pomnik przyrody rośnie na terenie rezerwatu przyrody Łęczczok, przy Alei Husarii Polskiej biegnącej wzdłuż grobli rozdzielającej stawy Grabowiec i Brzeziniak. Obiekt znajduje się w obrębie Parku Krajobrazowego Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe Rud Wielkich oraz w obszarze siedliskowym Natura 2000 – Stawy Łęczczok. Zgodnie z lokalną tradycją drzewo upamiętnia przemarsz przez Racibórz 24 sierpnia 1683 r. króla Jana III idącego na odsiecz Wiednia⁷⁶. Niektórzy autorzy uznają jednak, że zostało posadzone 100 lat

73 A. Czudek, *Drzewa Sobieskiego...*

74 A. Żukowski, *Sławne drzewa...*, s. 77–80.

75 *Ibidem*, s. 182–184.

76 A. Czudek, *Drzewa Sobieskiego...*; J. Duda, *Osobliwości przyrodnicze Raciborza*, Racibórz 2001, s. 112.

wcześniej przez cystersów, którzy w ten sposób obsadzali szlaki komunikacyjne i groble⁷⁷. Dąb Sobieskiego w Raciborzu znajduje się na szlaku „Śladami husarii polskiej na Śląsku”.

18. *Lipa Sobieskiego w Rudzie Śląskiej-Rudzkiej Kuźnicy*

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.2472011.5

Położenie: woj. śląskie, pow. rudzki, gm. Ruda Śląska (miejska), dzielnica Rudzka Kuźnica

Współrzędne geograficzne: 50° 19' 35.309" N 18° 51' 5.807" E

Gatunek: lipa drobnolistna (*Tilia cordata* Mill.)

Parametry: wysokość [m]: 22; pierśnica [cm]: 78; obwód [cm]: 245

Akty prawne: Uchwała nr 814/XLIII/2009 Rady Miasta Ruda Śląska z 14 maja 2009 r. w sprawie ustanowienia pomników przyrody („Dziennik Urzędowy Województwa Śląskiego” z 2009 r., nr 122, poz. 2579)

Dodatkowe informacje: Pomnikowa lipa rośnie w parku im. Jana III Sobieskiego w Rudzkiej Kuźnicy. Według miejscowych przekazów część oddziałów króla przeszła przez Biskupice i Kuźnicę Rudzką w drodze na odsiecz Wiednia w 1683 r.⁷⁸

19. *Lipa Sobieskiego w Tarnowskich Górach - Starych Tarnowicach*

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.2413041.926

Położenie: woj. śląskie, pow. tarnogórski, gm. Tarnowskie Góry (miejska), dzielnica Stare Tarnowice

Współrzędne geograficzne: 50° 26' 26.098" N 18° 49' 17.7" E

Gatunek: lipa drobnolistna (*Tilia cordata* Mill.)

Parametry: wysokość [m]: 21; pierśnica [cm]: 163; obwód [cm]: 512

Akty prawne: Orzeczenie nr 00068 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Stalinogrodzie z 11 czerwca 1955 r.; Rozporządzenie nr 47/06 Wojewody Śląskiego z 19 sierpnia 2006 r. w sprawie ustanowienia pomnika przyrody – drzewa gatunku lipa drobnolistna (*Tilia cordata*) rosnącego na terenie gminy Tarnowskie Góry; Uchwała nr XXV/267/2020 Rady Miejskiej w Tarnowskich Górach z 26 sierpnia 2020 r. w sprawie pomników przyrody zlokalizowanych na terenie gminy Tarnowskie Góry

Dodatkowe informacje: Pomnikowa lipa rośnie na tzw. polu Organisty na szczycie nieistniejącego stożkowego gródka, otoczonego niegdyś pierścieniem wałów z palisadą i fosą. Zgodnie z lokalną tradycją drzewo upamiętnia przemarsz przez Tarnowskie Góry 20 sierpnia 1683 r. króla Jana III idącego na odsiecz Wiednia⁷⁹. To właśnie w Starych Tarnowicach władca miał powiesić czterech swoich żołnierzy za dokonywanie rabunków⁸⁰.

20. *Dąb „Bartek” w Bartkowie*

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.2604192.1

Położenie: woj. świętokrzyskie, pow. kielecki, gm. Zagnańsk (wiejska), wieś Bartków

Współrzędne geograficzne: 50° 59' 14.455" N 20° 39' 7.748" E

Gatunek: dąb szypułkowy (*Quercus robur* L.)

77 A. Żukowski, *Sławne drzewa...*, s. 65–68.

78 B. Podgórska, A. Podgórski, *Drzewa w pomniki zakłete. Drzewa pomnikowe w Rudzie Śląskiej*, cz. 1, Katowice 2009, s. 13, 27.

79 M. Wroński, *Gródek rycerski, czyli „zagadkowy pagórek na polu organisty” w Tarnowicach Starych*, „Zeszyty Tarnogórskie”, nr 1, 1986, s. 5–14.

80 M. Kopiec, *Król Sobieski na Śląsku w kościołach w drodze pod Wiedeń. Opowiadanie historyczne*, Mikołów 1920, s. 15.

Parametry: wysokość [m]: 28; pierśnica [cm]: 313; obwód [cm]: 985

Akty prawne: Orzeczenie nr 1 z 2 grudnia 1952 r. Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach („Dziennik Urzędowy” z 1954 r., nr 1, poz.1); Rozporządzenie Wojewody Świętokrzyskiego nr 35/2007 z 12 grudnia 2007 r. w sprawie uznania za pomniki przyrody („Dziennik Urzędowy” z 2007 r., nr 239, poz. 3552); Uchwała nr 22/VII/2017 Rady Gminy Zagnańsk z 29 marca 2017 r. w sprawie pomnika przyrody („Dziennik Urzędowy” z 2017 r., poz. 1340)

Dodatkowe informacje: Pomnikowy dąb rośnie w strefie otuliny Suchedniowsko-Oblęgorskiego Parku Krajobrazowego. Z drzewem związane są legendy o wiedeńskich łupach, które król Jan III miał pozostawić w pniu⁸¹. Jedna z nich głosi: „Pień dębu zawiera wewnątrz dziuplę, o której wieść gminna niesie, iż król Jan Sobieski wracając przez Samsonów z wyprawy wiedeńskiej i obozując pod dębem, rozkazał do jego wnętrza włożyć rusznicę, szablę turecką, tudzież butelkę wina, co pono z czasem zrosło się z korą i po dziś dzień tam się znajduje”⁸².

21. Dąb Sobieskiego w Sandomierzu

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.2609011.337

Położenie: woj. świętokrzyskie, pow. sandomierski, gm. Sandomierz (miejska)

Współrzędne geograficzne: 50° 40' 40.153" N 21° 44' 23.087" E

Gatunek: dąb szypułkowy (*Quercus robur* L.)

Parametry: wysokość [m]: 19; pierśnica [cm]: 166; obwód [cm]: 521

Akty prawne: Zarządzenie Wojewody Tarnobrzskiego nr 34/88 z 30 grudnia 1988 r. w sprawie uznania tworów przyrody za pomniki przyrody („Dziennik Urzędowy” z 10 stycznia 1989 r., nr 1, poz. 2); Uchwała nr XXI/259/2020 Rady Miasta Sandomierza z 27 maja 2020 r. w sprawie pomników przyrody położonych na terenie Miasta Sandomierza („Dziennik Urzędowy” z 2020 r., poz. 2064)

Dodatkowe informacje: Pomnikowy dąb rośnie przy modrzewiowej plebanii z 2. poł. XVII w. przy kościele rzymskokatolickim pw. Nawrócenia Świętego Pawła Apostoła. Lokalna tradycja wiąże go z upamiętnieniem zwycięstwa króla Jana III w bitwie pod Wiedniem w 1683 r.

22. Dąb „Sobieski” w Nowej Wsi

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.3002073.10230

Położenie: woj. wielkopolskie, pow. czarnkowsko-trzcianecki, gm. Trzcianka (miejsko-wiejska), wieś Nowa Wieś

Współrzędne geograficzne: 53° 0' 33.48" N 16° 26' 33.96" E

Gatunek: dąb szypułkowy (*Quercus robur* L.)

Parametry: wysokość [m]: 25; pierśnica [cm]: 108; obwód [cm]: 339

Akty prawne: Uchwała nr XLVIII/450/18 Rady Miejskiej Trzcianki z 17 maja 2018 r. w sprawie ustanowienia pomnika przyrody o nazwie „Sobieski” („Dziennik Urzędowy” z 2018 r., poz. 4329)

Dodatkowe informacje: Nazwa pomnikowego dębu ma upamiętniać postać króla Jana III.

23. Lipa „Marysienka” w Samborsku

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.3031023.5105

Położenie: woj. wielkopolskie, pow. złotowski, gm. Jastrowie (miejsko-wiejska), wieś Samborsko

81 W. Wigura, *Dąb w Bartkowie*, „Ziemia. Tygodnik Krajoznawczy Illustrowany”, R. 3, 1912, nr 2, s. 30; T. Banaś, R. Garus, *Legenda świętokrzyskie. Przewodnik rodzinny*, Kielce 1996, s. 45; M. Ziółkowska, *Gawędy o drzewach*, Warszawa 1988, s. 65–74; E.M. Zaraś-Januskiewicz, *Drzewo w krajobrazie kulturowym*, Warszawa 2016, s. 235.

82 J. Hajduk-Nijkowska, *Nie wszystko bajka...*, s. 213.

Współrzędne geograficzne: 53° 25' 10.129" N 16° 43' 14.146" E

Gatunek: lipa drobnolistna (*Tilia cordata* Mill.)

Parametry: wysokość [m]: 20; pierśnica [cm]: 135; obwód [cm]: 424

Akty prawne: Uchwała nr 152/2000 Rady Miejskiej w Jastrowiu z 26 września 2000 r. w sprawie uznania za pomnik przyrody („Dziennik Urzędowy Województwa Wielkopolskiego” z 2001 r., nr 2, poz. 15)

Dodatkowe informacje: Zgodnie z lokalną tradycją drzewo zasadzono w 1683 r. dla uczczenia zwycięstwa króla Jana III w bitwie pod Wiedniem.

GRUPY DRZEW

1. *Dęby Sobieskiego w Wysocku*

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.1804052.324

Położenie: woj. podkarpackie, pow. jarosławski, gm. Laszki (wiejska), wieś Wysocko

Współrzędne geograficzne: 49° 59' 27.597" N 22° 49' 9.806" E

Gatunek: dąb szypułkowy (*Quercus robur* L.)

Parametry: **Dąb nr 1:** wysokość [m]: 29; pierśnica [cm]: 148; obwód [cm]: 465; **Dąb nr 2:** wysokość [m]: 28; pierśnica [cm]: 120; obwód [cm]: 377; **Dąb nr 3:** wysokość [m]: 32; pierśnica [cm]: 170; obwód [cm]: 534; **Dąb nr 4:** wysokość [m]: 30; pierśnica [cm]: 146; obwód [cm]: 459; **Dąb nr 5:** wysokość [m]: 30; pierśnica [cm]: 117; obwód [cm]: 368; **Dąb nr 6:** wysokość [m]: 25; pierśnica [cm]: 127; obwód [cm]: 399; **Dąb nr 7** – brak danych

Akty prawne: Zarządzenie nr 36/89 Wojewody Przemyskiego z 30 października 1989 r. w sprawie uznania za pomnik przyrody („Dziennik Urzędowy Województwa Przemyskiego” z 1989 r., nr 20, poz. 148)

Dodatkowe informacje: Grupa siedmiu dębów rosnących na terenie zabytkowego parku pałacowego w Wysocku. W drugiej połowie XVII w. królowa Maria Kazimiera wzniosła tu piętrowy drewniany dwór. Zgodnie z tradycją król Jan III posadził w ogrodzie kilkadziesiąt drzew. Jak odnotował Julian Ursyn Niemcewicz: „W ogrodzie jest szpaler z dębów, niezawodnie przez króla Jana sadzony. Drzewa te niezmiernej są wyniosłości [...] Niemniej interesującym dla Polaka jest Lipnik, przez oswobodziciela Wiednia gdy jeszcze był hetmanem, zasadzony. Jest to okrąg kilkakaset kroków obwodu mający”⁸³. 28 października 1792 r. w pałacu w Sieniawie księżna Izabela Czartoryska wyprawiła Tadeuszowi Kościuszce huczne przyjęcie imieninowe, podczas którego jej córki Maria Wirtemberska i Zofia Zamoyska wręczyły mu wieniec uwity z gałązek dębu posadzonego przez króla Jana III w Wysocku⁸⁴. Na terenie parku znajduje się pamiątkowy kamień z inskrypcją: „CIENISTE KASZTANY / LIPY WYNIOSŁE I / WY OSOBLIWE WYTRWA- / ŁE DĘBY / RĘKĄ SOBIESKIEGO SADZO / NE JEGO ZWYCIĘSTWA / CZASY RYCER- / SKIE / SZCZĘŚLIWE CHWILE / POLSKI PRZYPOMIŃA / CIE”.

83 J.U. Niemcewicz, *Juliana Ursyna Niemcewicza podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte*, Paryż–Petersburg 1858, s. 426.

84 A. Chołoniewski, *Tadeusz Kościuszko*, Lwów 1902, s. 56; *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. 2, red. S. Askenazy, Warszawa 1903, s. 519; *Oświecenie – kultura, myśl*, red. J. Platt, Gdańsk 1995 („Prace historycznoliterackie”, t. 17), s. 92; A. Aleksandrowicz, *Różne drogi do wolności. Puławy Czartoryskich na przełomie XVIII i XIX wieku. Literatura i obyczaj*, Puławy 2011, s. 112–115.

2. Dęby Sobieskiego w leśnictwie Budomierz

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.1809042.1767

Położenie: woj. podkarpackie, pow. lubaczowski, gm. Lubaczów (wiejska), leśnictwo Budomierz (Nadleśnictwo Lubaczów)

Współrzędne geograficzne: 50° 7' 50.515" N 23° 18' 12.295" E

Gatunek: dąb szypułkowy (*Quercus robur* L.)

Parametry: Dąb nr 1: wysokość [m]: brak danych; pierśnica [cm]: 109; obwód [cm]: 345;

Dąb nr 2: wysokość [m]: brak danych; pierśnica [cm]: 116; obwód [cm]: 365.

Akty prawne: Orzeczenie Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie nr RL.Vib-13/9/15/53 z 14 listopada 1953 r. („Dziennik Urzędowy” z 31 grudnia 1953 r., nr 12, poz. 69)

Dodatkowe informacje: Dwa pomnikowe dęby rosną na terenie nieistniejącej wsi Sieniawka. Drzewa zostały nazwane na cześć króla Jana III, który wyprawiał się w tym regionie na czambuły tatarskie podczas wojny polsko-tureckiej (1672–1676). Według innej miejscowej legendy dęby zostały posadzone przez króla Jana III w czasie postoju w drodze powrotnej do Jaworowa po zwycięskiej bitwie pod Wiedniem w 1683 r.

ALEJE

1. Aleja Królowej Marysienki w Krasnobrodzie

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.0620043.1655

Położenie: woj. lubelskie, pow. zamojski, gm. Krasnobród (miejsko-wiejska)

Współrzędne geograficzne: 50° 32' 29.155" N 23° 13' 59.114" E

Gatunek: brzoza brodawkowata (*Betula pendula* Roth), kasztanowiec zwyczajny (*Aesculus hippocastanum* L.), jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior* L.)

Parametry: Brzozy nr 1–31: wysokość [m]: 10–23; pierśnica [cm]: 34–69; obwód [cm]: 107–217;

Kasztanowce nr 1–41: wysokość [m]: 3–17; pierśnica [cm]: 39–91; obwód [cm]: 123–286; **Jesiony nr 1–16:** wysokość [m]: 13–26; pierśnica [cm]: 47–104; obwód [cm]: 148–327

Akty prawne: Orzeczenie nr 66 Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody z 24 sierpnia 1981 r. („Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zamościu” z 1981 r.); Uchwała nr VII/75/2019 Rady Miejskiej w Krasnobrodzie z 6 czerwca 2019 r. w sprawie pomnika przyrody Aleja Królowej Marysienki w Krasnobrodzie („Dziennik Urzędowy” z 2019 r., poz. 3881)

Dodatkowe informacje: Trzyrzędowa aleja o długości 750 m składa się z 88 drzew objętych ochroną pomnikową. Nasadzenia zostały poprowadzone wzdłuż obecnej Alei Najświętszej Marii Panny łączącej kościół rzymskokatolicki pw. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny z Kaplicą na Wodzie i innymi kapliczkami. Patronat królowej nad zabytkową aleją drzew wiąże się bezpośrednio z historią pobliskiego sanktuarium. Murowany kościół i klasztor zostały wybudowane w latach 1690–1699 jako wotum wdzięczności królowej Marii Kazimiery za cudowne uzdrowienie, o czym głosi łacińska inskrypcja na tablicy fundacyjnej na fasadzie: „Panu Największemu i Najlepszemu kosztem i nakładem Najjaśniejszej Marii Kazimiery, Królowej Polski, towarzyszki życia s.p. Najjaśniejszego i Najpotężniejszego w świecie Jana III, Króla Polski, jako wypełnienie ślubu za odzyskane w tym miejscu przed cudownym obrazem a już bezpowrotnie utracone zdrowie, ten święty przybytek został wzniesiony ku czci Najświętszej Dziewicy Maryi i poświęcony w roku 1699”. Królowa ufundowała również kaplicę św. Rocha z Montpellier, patrona chorych na choroby zakaźne⁸⁵.

85 M. Kościński, *Dominikanie w Krasnobrodzie (1664–1864). Z dziejów kościoła i klasztoru*, Lublin 2008, s. 15–20, 63–66.

2. Aleja Sobieskiego w Brniu

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.1204052.368

Położenie: woj. małopolskie, pow. dąbrowski, gm. Olesno (wiejska), wieś Breń

Współrzędne geograficzne: 50° 12' 49.893" N 20° 56' 11.139" E

Gatunek: dąb szypułkowy (*Quercus robur* L.), lipa drobnolistna (*Tilia cordata* Mill.), jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior* L.), klon zwyczajny (*Acer platanoides* L.)

Parametry: wysokość [m]: 10–25; pierśnica [cm]: 45–213; obwód [cm]: 141–669

Akty prawne: Decyzja L.K.S.M.Z. III-2-13/49 Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie z 8 marca 1949 r. w sprawie uznania za pomnik przyrody; Zarządzenie nr 2/87 Wojewody Tarnowskiego z 26 lutego 1987 r. w sprawie uznania tworów przyrody za pomniki przyrody („Dziennik Urzędowy Województwa Tarnowskiego”, nr 3, poz. 30); Uchwała nr XXXII/288/14 Rady Gminy Olesno z 6 listopada 2014 r. w sprawie zniesienia formy ochrony przyrody – pomnika przyrody („Dziennik Urzędowy Województwa Małopolskiego”, poz. 6687).

Dodatkowe informacje: Dwurzędowa aleja o długości 1,5 km składa się z 252 drzew objętych ochroną pomnikową i łączy założenie parkowo-krajobrazowe w Brniu z parkiem podworskim „Owczarnia” w Oleśnie. Nasadzenia zostały poprowadzone wzdłuż obecnej Alei Lipowej. Jest ona nazywana Aleją Sobieskiego, ponieważ, jak głosi miejscowa legenda, król Jan III odpoczywał w breńskim parku podczas wyprawy na Wiedeń w 1683 r.⁸⁶

3. Aleja Lipowa Osłonino-Rzucewo

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.2211072.7123

Położenie: woj. pomorskie, pow. pucki, gm. Puck (wiejska), wsie Osłonino i Rzucewo

Współrzędne geograficzne: 54° 40' 38.217" N 18° 27' 33.573" E

Gatunek: lipa drobnolistna (*Tilia cordata* Mill.)

Parametry: wysokość [m]: 5–24; pierśnica [cm]: 43–258; obwód [cm]: 135–811

Akty prawne: Orzeczenie nr 75 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku o uznaniu za pomnik przyrody („Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku” z 31 stycznia 1955 r., nr 1, poz. 4)

Dodatkowe informacje: Czterorzędowa aleja o długości ok. 2 km składa się ze 185 lip objętych ochroną pomnikową i przebiega przez teren Nadmorskiego Parku Krajobrazowego oraz obszar siedliskowy Natura 2000 – Zatoka Pucka i Półwysep Helski. Nasadzenia zostały poprowadzone wzdłuż obecnej Alei Lipowej. Miejscowa legenda głosi, że została zasadzona przez króla Jana III, który był właścicielem pałacu w Rzucewie w 2. poł. XVII w.⁸⁷

4. Aleja Lipowa w Konopiskach

Nr rej. CRFOP: PL.ZIPOP.1393.PP.2404072.18

Położenie: woj. śląskie, pow. częstochowski, gm. Konopiska (wiejska)

Współrzędne geograficzne: 50° 43' 37.138" N 19° 0' 47.699" E

Gatunek: lipa drobnolistna (*Tilia cordata* Mill.)

Parametry: wysokość [m]: 25; pierśnica [cm]: 67–124; obwód [cm]: 210–390

86 Dąbrowa Tarnowska. *Zarys dziejów miasta i powiatu*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Kraków 1974, s. 747.

87 M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po ziemi kaszubskiej od Chojnic i Starogardu po morze*, Lwów 1924, s. 154–155; E. Kupiecki, J. Stankiewicz, B. Szermer, *Pobrzeże Gdańskie. Krajobraz i architektura*, Warszawa 1961, s. 29; M. Komarzyński, *Jan III Sobieski a Bałtyk*, Gdańsk 1983, s. 52; F. Mamuszka, *Sopot i okolice*, Warszawa 1989, s. 109.

Akty prawne: Rozporządzenie nr 23/94 Wojewody Częstochowskiego z 30 grudnia 1994 r. w sprawie uznania za pomniki przyrody („Dziennik Urzędowy Województwa Częstochowskiego” z 1995 r., nr 2, poz. 5); Uchwała nr 372/XLIX/2022 Rady Gminy Konopiska z 27 września 2022 r. w sprawie zniesienia formy ochrony przyrody dla jednego drzewa z grupowego pomnika przyrody („Dziennik Urzędowy” z 2022 r., poz. 6092); Uchwała nr 74/XIII/2015 Rady Gminy Konopiska z 4 września 2015 r. w sprawie zniesienia formy ochrony przyrody dla części drzew z grupowego pomnika przyrody („Dziennik Urzędowy” z 2015 r., poz. 4666); Rozporządzenie nr 4/96 Wojewody Częstochowskiego z 6 lutego 1996 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie uznania za pomnik przyrody („Dziennik Urzędowy Województwa Częstochowskiego” z 1996 r., nr 2, poz. 5).

Dodatkowe informacje: Aleja o długości 100 m składa się z 9 lip objętych ochroną pomnikową i przebiega w otulinie Parku Krajobrazowego Lasy nad Górną Liswartą. Nasadzenia zostały poprowadzone wzdłuż obecnej ul. Lipowej. Miejscowa legenda głosi, że lipy zostały posadzone przez króla Jana III w 1683 r., gdy zmierzał ze swoim wojskiem do Wiednia. W innej wersji król miał się zatrzymać z wojskiem w Konopiskach na odpoczynek. Na pamiątkę tego wydarzenia, na drodze przemarszu wojsk, posadzono lipy, a mieszkańcy nazywali aleję Traktem Królewskim. Od 2011 r. w lipcu wzdłuż alei odbywa się Święto Lipy.

Źródła archiwalne

- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, dz. 2.2, sygn. 60, *Sapiehy Pawła. Rękopis spraw krajowych i domowych z lat 1694–1703*, k. 125–128.
- Biblioteka Książąt Czartoryskich – Oddział Muzeum Narodowego w Krakowie, sygn. rkps 1962, J. Lipiński, *Na laur w Wilanowie*, k. 27.
- Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, mat.żr.211, *Notaty Jana Morawińskiego. Wypisy z Archiwum wilanowskiego sporządzone przed 1945 r.*, cz. 1, k. 12.

Źródła drukowane i opracowania

- Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. 2, red. S. Askenazy, Warszawa 1903.
- Aleksandrowicz A., *Różne drogi do wolności. Puławy Czartoryskich na przełomie XVIII i XIX wieku. Literatura i obyczaj*, Puławy 2011.
- Banaś T., Garus R., *Legends świętokrzyskie. Przewodnik rodzinny*, Kielce 1996.
- Bartny R., *Zgoda na gniew. Wybór opowiadań*, Warszawa 1974.
- Berent W., *Zmierzch wodzów. Opowieści biograficzne*, Warszawa 1939.
- Biegański J., *Topole*, „Ogrodnik Polski”, nr 19, 1882, s. 441–443.
- Bogdanowski J., *Ogród w Łobzowie na tle krakowskich ogrodów królewskich, w: Królewskie ogrody w Polsce. Materiały sesji naukowej, Warszawa, 10–11 maja 2001*, red. M. Szafrąnska, Warszawa 2001, s. 35–59.
- Boroń M., Simon R., *Okazałości dendrologiczne GOP-u, „Aura”*, nr 7, 2018, s. 28.
- Bugała W., *Topola włoska i topola afgańska*, „Rocznik Dendrologiczny”, t. 23, 1969, s. 39–62.
- Burke K., *Jedziemy do Polski. Szlakiem wycieczki Harcerstwa Związku Narodowego Polskiego do Polski w lecie 1936 roku*, Chicago 1936.
- Chołoniewski A., *Tadeusz Kościuszko*, Lwów 1902.
- Ciołek G., *Ogród w Wilanowie. Badania i zagadnienia konserwatorskie*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury”, R. 9, 1947, nr 1–2, s. 86–137.
- Czołowski A., *Urządzenie pałacu wilanowskiego za Jana III*, Lwów 1937.
- Czudek A., *Drzewa Sobieskiego na Śląsku*, „Zaranie Śląskie. Kwartalnik Literacki”, R. 9, 1933, z. 3, s. 127–142.
- Dąbrowa Tarnowska. Zarys dziejów miasta i powiatu*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Kraków 1974.
- Drège J., *Ogrody w Polsce*, w: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, Seria 2, t. 3–4: *Nike–Oko*, Warszawa 1904, s. 906–958.
- Duda J., *Osobliwości przyrodnicze Raciborza*, Racibórz 2001.
- Dzieje architektury w Polsce*, red. J. Marcinek, Kraków 2003.
- Dziewulski S., *Warszawa*, t. 1: *Dzieje miasta. Topografia. Statystyka ludności*, Warszawa 1913.
- Encyklopedia Gdyni*, red. M. Sokołowska, I. Greczanik-Filipp, W. Kwiatkowska, Gdynia 2006.
- Encyklopedia Powszechna*, t. 25: *Tarnogrodzka konfederacja–Uła*, Warszawa 1867.

- Englert A.W., Kaden-Bandrowski J., *Jesteśmy w Warszawie. Przewodnik literacki po stolicy*, Warszawa 1938.
- Faggiuoli J.C., *Dziariusz podróży do Polski wyjęty z pamiętników Jana Chrzciciela Faggiuoli 1690–1691*, wyd. W. Kulczycki, „Czas: dodatek miesięczny”, t. 11, 1858, z. 2, s. 238–306.
- Flanczewska S., *Zainteresowania intelektualne i bibliofilskie króla Jana III Sobieskiego*, „Biuletyn Biblioteki UMCS”, t. 30/31, 1982/1983 (1985), s. 7–44.
- Frączek F., *Legendy regionu łancuckiego*, Łańcut 1989.
- Galewski J., Grzeniewski L.B., *Warszawa zapamiętana. Ostatnie lata XIX stulecia*, Warszawa 1961.
- Gawarecki S., *Diariusz drogi. Podróż Jana i Marka Sobieskich po Europie 1646–1648*, oprac. M. Kunicki-Goldfinger, Warszawa 2013.
- Giżycki F.K., *Ogrodnictwo zastosowane do potrzeb ziemianina polskiego*, Lwów 1845.
- Giżycki F.K., *O przyzodobienu siedlisk wiejskich. Rzecz zastosowana do Polski*, Warszawa 1827.
- Glogier Z., *Encyklopedia staropolska*, t. 3: K–P, Warszawa 1978 (1902).
- Grajnert J., *Topola. Z poematu „Nasze drzewa”, „Przyjaciel Dzieci”*, R. 41, 9/22 VI 1901, nr 25, s. 890.
- Gutowska-Dudek K., *Obręcz na wawrzyn Jana III Sobieskiego*, w: „Tron Pamiętek ku czci „Najjaśniejszego, Niezwyciężonego Jana III Sobieskiego Króla Polskiego” w trzechsetlecie śmierci 1696–1996, red. J. Mieleczko, A. Kwiatkowska, Warszawa 1996, s. 171.
- Gutowska-Dudek K., *Obręcz na wawrzyn Jana III Sobieskiego*, w: *Kolekcja wilanowska*, red. J. Mieleczko, Warszawa 2005, s. 370–371.
- Hajduk-Nijakowska J., *Nie wszystko bajka. Polskie ludowe podania historyczne*, Warszawa 1986.
- Hoffmanowa K., *Dziela Klementyny z Tańskich Hoffmanowej*, t. 4, red. N. Żmichowska, Warszawa 1875.
- Iwanowski E.A., *O ogrodach w Polsce*, Poznań 1860.
- Jankowski E., *Dzieje ogrodnictwa w Polsce w zarysie*, Warszawa 1923.
- Jankowski E., *Dzieje ogrodnictwa*, t. 1: *Do końca w. XVIII*, Kraków 1938.
- Jaszowski S., *Wyimki z historii drzew*, „Rozmaitości. Pismo dodatkowe do Gazety Iwowskiej”, nr 47, 23 XI 1827, s. 389–391.
- Jaxa-Marcinkowski K., *Rzeki polskie. Poema*, w: *Pomniki sławy narodowej opiewające... napisane w roku 1821...*, Warszawa 1826, s. 21–22.
- Jundziłł J., *Opisanie roślin w Litwie, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie dziko rosnących, iako i oswoionych : podług wyd. szesnastego układu roślin Linneusza*, Wilno 1830.
- Karczmarski L., *Rzut oka na ogrody*, „Ogrodnik Polski”, nr 23, 1897, s. 533–535.
- Karoli W., *Kraj w pieśni. XXXVII. Warszawa*, „Przyjaciel Dzieci”, R. 43, 11/24 X 1903, nr 43, s. 679.
- Karpiński F., *Mowa na pochwałę Jana Sobieskiego, króla polskiego, z okoliczności obchodu setnego roku zwycięstwa jego pod Wiedniem, do młodzieży szkolnej*, w: *idem, Dzieła*, Warszawa 1830.
- Karpowicz M., *Co nam mają do powiedzenia fasady Wilanowa*, Warszawa 2011.

- Kleczkowski K., *Estetyka Wilanowa. Ogród i pałac w Wilanowie*, „Ateneum. Pismo Naukowe i Literackie”, t. 69, 1893, z. 1, s. 574–580.
- Komasara I., *Jan III Sobieski – miłośnik ksiąg*, Wrocław 1982.
- Komaszyński M., *Jan III Sobieski a Bałtyk*, Gdańsk 1983.
- Kopiec M., *Król Sobieski na Śląsku w kościołach w drodze pod Wiedeń. Opowiadanie historyczne*, Mikołów 1920.
- Kosiński A.A., *Pamiętniki szlachcica z czasów Jana Sobieskiego*, Warszawa 1846 („Biblioteka Warszawska”, t. 3), s. 524–550.
- Kościński M., *Dominikanie w Krasnobrodzie (1664–1864). Z dziejów kościoła i klasztoru*, Lublin 2008.
- Kraushar A., *Towarzystwo Królewskie Przyjaciół Nauk 1800–1832. Monografia historyczna osnuta na źródłach archiwalnych*, ks. 2: *Czasy Księstwa Warszawskiego 1807–1815*, t. 2, Kraków–Warszawa 1902.
- Krótki opis Wilanowa z wykazem obrazów znajdujących się w Galeryi i pokojach pałacu*, Warszawa 1854.
- Kupiecki E., Stankiewicz J., Szermer B., *Pobrzeże Gdańskie. Krajobraz i architektura*, Warszawa 1961.
- Leksykon drewnianej architektury sakralnej Podkarpacia*, t. 1: *A–L*, red. K. Zieliński, Rzeszów 2011.
- Linde M.S.B., *Słownik języka polskiego*, t. 1, cz. 1: *A–F*, Warszawa 1807.
- Łuniński E., *Willanów. Z osiemdziesięciu ilustracjami*, Warszawa 1915.
- Mamuszka F., *Sopot i okolice*, Warszawa 1989.
- Matuszczyk A., *Beskid Wyspowy – ziemia ciągle obiecana. Przewodnik*, Pruszków 2008.
- Milewska-Ważbińska M., *Słońce na tarczy, czyli tajemnice pałacowej fasady*, Warszawa 2008.
- Morka M., *Polski nowożytny portret konny i jego europejska geneza*, Wrocław 1986.
- Niemcewicz J.U., *Jan z Tęczyna. Powieść historyczna*, w: *Dzieła poetyczne, wierszem i prozą J.U. Niemcewicza*, t. 7, wyd. J.N. Bobrowicz, Lipsk 1838.
- Niemcewicz J.U., *Juliana Ursyna Niemcewicza podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte*, Paryż–Petersburg 1858.
- Niemcewicz J.U., *Śpiewy historyczne z muzyką, rycinami i krótkim dodatkiem zbioru historii polskiej*, Warszawa 1816.
- O ogrodnictwie w Polsce*, „Dzwonek. Pismo Ludowe”, R. 15, 2 X 1875, nr 19, s. 213–217.
- O ogrodnictwie w Polsce*, „Rozmaitości”, nr 66 (133), 13 VI 1820, s. 261–264.
- Opowiadanie historyczne. Król Jan Sobieski i oblężenie Wiednia (Dokończenie)*, „Przyjaciel Dzieci”, R. 23, 13 X 1883, nr 41, s. 488.
- Orgelbrand S., *Encyklopedia powszechna*, t. 27: *Wikaryusz–Wybrzeże*, Warszawa 1867.
- Orłowicz M., *Ilustrowany przewodnik po ziemi kaszubskiej od Chojnic i Starogardu po morze*, Lwów 1924.
- Orłowicz M., *Krótki ilustrowany przewodnik po Warszawie z 96 ilustracjami w tekście, planem miasta i mapą okolicy*, Warszawa 1922.

- Oświecenie – kultura, myśl*, red. J. Platt, Gdańsk 1995 („Prace historycznoliterackie”, t. 17).
- Podgórska B., Podgórski A., *Drzewa w pomniki zakłete. Drzewa pomnikowe w Rudzie Śląskiej*, cz. 1, Katowice 2009.
- Połujański A., *Leśnictwo polskie*, cz. 1: *Botanika leśna*, Warszawa 1861.
- Połujański A., *Opisanie lasów Królestwa Polskiego i gubernij Zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego pod względem historycznym, statystycznym i gospodarczym...*, t. 1, Warszawa 1854.
- Powiat suski. Podbabiogórze*, red. J. Kociołek, Sucha Beskidzka 2016.
- Puzynina z Güntherów G., *W Wilnie i w dworach litewskich. Pamiętnik z lat 1815–1843*, oprac. A. Czartkowski, H. Mościcki, Kraków 1990.
- Rostafiński J., *Florae Polonicae prodromus. Uebersicht der bis jetzt im Königreich Polen beobachteten Phanerogamen*, Berlin 1873.
- Rostafiński J., *O topoli włoskiej w Polsce*, „Kosmos”, t. 38, 1913, nr 10–12, s. 1649–1656.
- Rzązewski A., *Ostatni Krzyżowcy. Opowiadanie z czasów Jana III*, „Przegląd Polski”, R. 18, 1883, z. 3, s. 331–387.
- Seneta W., *Żelazowa Wola. Przewodnik*, Warszawa 1975.
- Siemieński L.H., *Dziela Lucjana Siemieńskiego. Portrety literackie*, t. 3, Warszawa 1881.
- Siemieński L.H., *Dziela Lucjana Siemieńskiego. Varia z literatury, historii, archeologii i przyrody*, t. 1, Warszawa 1881.
- Siewniak M., Mitkowska A., *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Wrocław 2021.
- Skimborowicz H., Gerson W., *Willanów. Album. Zbiór widoków i pamiątek oraz kopje z obrazów Galeryi Willanowskiej wykonane na drzewie w Drzeworytni Warszawskiej z dodaniem opisów*, Warszawa 1877.
- Skrzypietz A., *Wilanowskie „gospodarstwo” królewicza Aleksandra*, „Studia Wilanowskie”, t. 21, 2014, s. 55–72.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 10: *Rukszenice–Sochaczew*, Warszawa 1889.
- Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 4: *Cz–Dężysty*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969.
- Sprawa obsadzenia drzewami dróg i alei w Polsce*, „Ogrodnik”, R. 10, 1920, s. 102.
- Sprawozdania z czynności i posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie*, t. 16, 1911, nr 4, s. 23–24, 29.
- Starożytności polskie: Ku wygodzie czytelnika porządkiem abecedowym zebrane*, t. 2, Poznań 1852.
- Starzyński J., *Wilanów. Dzieje budowy pałacu za Jana III*, Warszawa 1976.
- Sylwan: zbiór nauki i urzędzeń leśnych i lowieckich*, t. 11, 1835, nr 1–2, s. 52.
- Szubert M., *Opisanie drzew i krzewów leśnych Królestwa Polskiego*, Warszawa 1827.
- Śliziński J., *Jan III Sobieski i odsiecz wiedeńska w folklorze narodów słowiańskich*, „Literatura Ludowa”, R. 20, 1976, nr 4–5, s. 43–55.
- Śliziński J., *Jan III Sobieski w literaturze narodów Europy*, Warszawa 1979.
- Święcki T., *Opis starożytny Polski*, t. 1, Warszawa 1816.
- Targosz K., *Jan III Sobieski mecenasem nauk i uczonych*, Warszawa 2012.

- Targosz K., *Jana Sobieskiego nauki i peregrynacje*, Wrocław 1985.
- Tarnowski S., *Wspomnienie o Janie III Sobieskim, królu polskim. Na pamiątkę obchodu dwóchsetnej rocznicy zwycięstwa Jana Sobieskiego nad Turkami pod Wiedniem*, Kraków 1883.
- Tatomir L., *Ślady króla Jana III w kraju naszym. 106 miejscowości w Galicji, zostających w związku z żywotem dziejowym i domowym Jana Sobieskiego*, Lwów 1883.
- Topola Króla Jana Sobieskiego, „Przyjaciół Domowy”, nr 34, 1865, s. 134.
- Topole: *Populus L.*, oprac. S. Białobok, Poznań 1973.
- Trotz M.A., *Nowy dykcyonarz to iest Mownik polsko-niemiecko-francuski: z przydatkiem przysłów potocznych, przestroż gramatycznych, lekarskich, matematycznych, fortyfikacyjnych, żeglaskich [!], łowczych i inszym naukom przyzwoitych wyrazow*, t. 3, Lipsk 1764.
- Ujma M., *Latyfundium Jana Sobieskiego 1652–1696*, Opole 2005.
- Ujma M., *Polityczna i kulturalna rola rezydencji Jana III Sobieskiego*, „Dobrzyckie Studia Ziemiańskie”, z. 1, 2010, s. 162–177.
- Waga J., *Flora polska jawnokwiatowych rodzajów czyli botaniczne opisy tak dzikich jako i hodowanych pod otwartym niebem jawnokwiatowych Królestwa Polskiego roślin, uporządkowane według zasad sztucznego układu a poprzedzone ogólnem wyobrażeniem o znaczniejszych przyrodzonych pokrewieństwach roślinnego królestwa*, t. 2, Warszawa 1848.
- Walawender-Musz D., Frączek Ł., *Wokół drzewa Króla JMci. Sobieski na łonie przyrody*, „Studia Wilanowskie”, t. 21, 2014, s. 117–132.
- Wardzyński M., *Holenderskie i flamandzkie importy rzeźbiarskie dla króla Jana III w Wilanowie (1679–1696). Mechanizmy zamówień – artyści i dzieła – wzory*, w: *Jan III Sobieski. Historia. Dziedzictwo. Pamięć. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej „Jan III Sobieski-polski bohater narodowy i zwycięzca spod Wiednia. Historia. Pamięć. Dziedzictwo” (Wiedeń, 19–20 września 2017)*, red. B. Dybaś, A. Ziemiańska, Warszawa 2021, s. 115–140.
- Wiadomości bieżące*, „Kurier Warszawski”, nr 235, 1909, s. 1–2.
- Wigura W., *Dąb w Bartkowie*, „Ziemia. Tygodnik Krajoznawczy Ilustrowany”, R. 3, 1912, nr 2, s. 30.
- Wilanów, „Przyjaciół Dzieci”, nr 23, 1 XII 1863, s. 360.
- Willanów, „Przyjaciół Dzieci”, R. 1, 1861, nr 14, s. 108–110.
- Wodzicki S., *O chodowaniu, użytku, mnożeniu i pozawaniu Drzew, Krzewów, Roślin i Ziół celniejszych: ku ozdobie Ogrodów przy zastosowaniu do naszej strefy. Dzieło Miłośnikom Ogrodów poświęcone*, t. 1, Warszawa 1818.
- Wodzicki S., *O wpływie oświaty ludów na ogrody, a nawzajem o wpływie ogrodów na obyczaje i szczęście domowe*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Krakowskim połączonego”, t. 3, 1818, s. 68–91.
- Wojciech Gerson, 1831–1901. Katalog wystawy monograficznej*, red. J. Ziemiańska, Warszawa 1978.
- Wójcicki K.W., *Cmentarz Powązkowski oraz cmentarze katolickie i innych wyznań pod Warszawą i w okolicach tegoż miasta*, t. 3, Warszawa 1858.
- Wójcicki K.W., *Willanów*, „Tygodnik Ilustrowany”, t. 7, 30 V 1863, nr 192, s. 207–210.

- Wroński M., *Gródek rycerski, czyli „zagadkowy pagórek na polu organisty” w Tarnowicach Starych*, „Zeszyty Tarnogórskie”, nr 1, 1986, s. 5–14.
- Zaraś-Januskiewicz E.M., *Drzewo w krajobrazie kulturowym*, Warszawa 2016.
- Zawadzki W., *Grody polskie. Opis historyczny dla dorastającej młodzieży*, Lwów 1866.
- Ziółkowska M., *Gawędy o drzewach*, Warszawa 1988.
- Żukowski A., *Sławne drzewa województwa śląskiego*, Czerwionka–Leszczyny 2006.

Strony internetowe

240. rocznica śmierci króla Jana III Sobieskiego, 1936, Repozytorium Cyfrowe FilMOTEKI Narodowej, sygn. MF.598, <http://repozytorium.fn.org.pl/?q=en/node/4211> (dostęp: 15 I 2023).
- Centralny Rejestr Form Ochrony Przyrody, <https://crfop.gdos.gov.pl/CR-FOP/#> (dostęp: 15 I 2023).
- Drzewa Sobieskiego. Na odsiecz dębom, lipom i innym drzewom*, Geoserwis Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska, https://geoserwis.gdos.gov.pl/mapy/?openedTab=nid_tab&openedTabSelection=0 (dostęp: 15 I 2023).
- Drzewa Sobieskiego. Na odsiecz dębom, lipom i innym drzewom*, <https://www.lasy.gov.pl/pl/informacje/aktualnosci/drzewa-sobieskiego-na-odsiecz-debom-lipom-i-innym-drzewom201d-wspolna-akcja-nid-i-gdos> (dostęp: 15 I 2023).
- Geoserwis Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska, <https://geoserwis.gdos.gov.pl/mapy/> (dostęp: 15 I 2023).
- Global Biodiversity Information Facility (GBIF), <https://www.gbif.org/> (dostęp: 15 I 2023).
- International Plant Names Index (IPNI), <https://www.ipni.org/> (dostęp: 15 I 2023).
- Kuśmierski J., *Kolekcja cytrusów króla Jana III*, https://www.wilanow-palac.pl/kolekcja_cytrusow_krola_jana_iii.html (dostęp: 15 I 2023).
- Kuśmierski J., *Opis ogrodu wilanowskiego biskupa Pawła Sapiehy z 1694 r.*, https://www.wilanow-palac.pl/opis_ogrodu_wilanowskiego_biskupa_pawla_sapiehy_z_1694_roku.html (dostęp: 15 I 2023).
- Marsz szlakiem odsieczy wiedeńskiej Jana III Sobieskiego*, <https://dzieje.pl/rozmatosci/marsz-szlakiem-odsieczy-wiedeńskiej-jana-iii-sobieskiego> (dostęp: 7 VII 2023).
- Plants of the World Online (POWO), <http://plantsoftheworldonline.org/> (dostęp: 15 I 2023).

SPIS ILUSTRACJI

- s. 253 Victor Angerer, *Sobieski sadzący drzewa w Wilanowie*, heliograviura obrazu Wojciecha Gersona, 1884; Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Rzeszowie, sygn. G-162
- s. 254 Aleja modrzewiowa na górę Haraj w Żółkwi posadzona przez króla Jana III, 1930–1939; Biblioteka Narodowa, sygn. DŻS XII 8b/p.97/36
- s. 256 *Wilanów. Topola króla Jana III*, pocz. XX w.; Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, nr inw. Wil.Zb.Ikon.0538
- s. 260 Obręcz na wawrzyn króla Jana III, 1805; Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, nr inw. Wil.3381; fot. Wojciech Holnicki, 2017, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, neg. C102486
- s. 263 Stephan Schwaner, *Wprowadzenie jeńców tureckich do Wilanowa*, 1686; Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, nr inw. P038; fot. Wojciech Holnicki, 2012, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, neg. C54029

JACEK KUŚMIERSKI

<https://orcid.org/0000-0002-5755-9871>

Mgr inż. architekt krajobrazu, specjalista ds. ogrodów historycznych w Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, doktorant Politechniki Krakowskiej, członek Polskiego Komitetu Międzynarodowej Rady Muzeów (ICOM-Polska) i Stowarzyszenia Architektury Krajobrazu (SAK) oraz współpracownik Europejskiego Szlaku Ogrodów Historycznych (ERHG). Zainteresowania badawcze obejmują kulturową historię ogrodów, konserwację zabytkowych założeń zieleni oraz muzealnictwo ogrodowe.

Opracowanie zostało wykonane w ramach prac statutowych muzeum.

kontakt: jkusmierski@muzeum-wilanow.pl

